

Carl-Erik Lundblad

Ord för personliga inre egenskaper

April 2001

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000 finansieras med generösa bidrag från den kulturvetenskapliga donationen, som administreras av Riksbankens Jubileumsfond. I projektet deltar forskare från fem olika universitets- och högskoleorter och lika många discipliner. Projektet startade den 1 januari 2000. Den gängse förkortningen av projektnamnet är ORDAT (Det svenska **ord**förrådets utveckling från **ar**tonhundra till **tj**ugohundra).

Resultat från projektets olika delundersökningar publiceras till stor del i föreliggande rapportserie. Redaktörer för rapportserien är prof. Sven-Göran Malmgren och FD Hans Landqvist, båda verksamma vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

Skrifter som ingår i rapportserien säljs till självkostnadspris och kan rekvireras från ORDAT (att. Hans Landqvist), Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, Box 200, 405 30 Göteborg.

ISSN 1650-2582

© Författaren

Produktion:
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE - 405 30 GÖTEBORG

Reprocentralen, Humanisten
Göteborg

Innehållsförteckning

1.	Inledning	1
2.	Teoretisk bakgrund	2
3.	Material och metod	4
4.	Iakttagna förändringar hos enskilda ord	6
5.	Redovisning	13
5.1.	Beskrivning av enskilda ord	13
5.2.	Beskrivning i begreppsfärer	14
5.3.	Grupp 1. Ord för allmän duglighet och dess motsats	15
5.3.1.	Nyheter	16
5.3.2.	Nyhet > Minskning	17
5.3.3.	Minskning	17
5.4.	Grupp 2. Ord för egenskap med speciell tanke på umgänge med andra	21
5.4.1.	Nyheter	22
5.4.2.	Minskning	25
5.4.3.	Minskning > Ökning	28
5.4.4.	Ord för själviskhet	28
5.5.	Grupp 3. Ord för egenskap med speciell tanke på arbets- och samhällsliv	29
5.5.1.	Nyheter	30
5.5.2.	Nyhet > Minskning	34
5.5.3.	Minskning	35
5.5.4.	Minskning > Ökning	37
5.6.	Grupp 4. Ord för egenskap med speciell tanke på vad som är rätt eller fel i moralisk mening	37
5.6.1.	Nyheter	37
5.6.2.	Nyhet > Minskning	38
5.6.3.	Minskning	39
5.7.	Grupp 5. Ord i fråga om intelligens och förnuft	43
5.7.1.	Nyheter	43
5.7.2.	Ökning	47
5.7.3.	Nyhet > Minskning	47
5.7.4.	Minskning	48

5.8.	Grupp 6. Ord för vänlighet och motsatsen	51
5.8.1.	Nyheter	51
5.8.2.	Nyhet > Minskning	54
5.8.3.	Minskning	54
5.9.	Grupp 7. Ord i fråga om speciellt sinnelag eller uppträdande.....	57
5.9.1.	Nyheter	57
5.9.2.	Nyhet > Minskning	64
5.9.3.	Ökning	65
5.9.4.	Minskning	65
5.9.5.	Minskning > Ökning	73
5.10.	Grupp 8. Ord som utvecklats till en motsatt värdeladdning	74
5.10.1.	Ord som utvecklats från positiv till negativ värdering	74
5.10.2.	Ord som utvecklats från negativ till positiv värdering	77
6.	Slutord	79
7.	Litteratur	80
8.	Förkortningar	82
9.	Förmodat centrala synonymer	83
10.	Excerperad litteratur	85
11.	Register	86

1 . Inledning

Syftet med denna delrapport i ORDAT-projektet är att beskriva och i möjlig mån förklara betydelse- och bruklighetsförändringar under de 200 senaste åren hos adjektiv för inre personliga egenskaper, alltså adjektiv som beskriver karakteristiska, själsliga eller intellektuella beskaffenheter hos personer. Tanken bakom att välja just den delen av ordförrådet, t.ex. ord som *artig*, *snäll* och *rättskaffens*, är att en av de faktorer som kan spela roll vid betydelseförändring, nämligen en förändring av ordens referenter, i det här fallet normalt inte är att räkna med. Personer kan förutsättas vara ärliga, snälla respektive rättskaffens under hela beskrivningsperioden och egenskaperna i sig vara desamma. Inga uppfinningar, inga ekonomiska eller samhälleliga omdaningar har gjort ärlighet, snällhet eller rättskaffenhet till något annat än vad det tidigare var. Det är alltså normalt inte någon yttre förändring i omvärlden som omedelbart inverkar på ord som beskriver inre personliga egenskaper. Om orden har ändrat sin betydelse eller ökat eller minskat i användning torde det i stället bero på något som kan beskrivas som tillfälligheter men kanske är mentalitetsförändringar hos språkbrukarna, sannolikt med koppling till samhälleliga förändringar. Skiftningar i ordförrådet kan spegla förändringar i språkanvändarnas uppfattning och värdering. Vilka egenskaper har språkgemenskapen inte längre behov att beskriva, vilka egenskaper finner man i stället intressanta och vilken inställning röjs av ordens betydelseförändringar?

2. Teoretisk bakgrund

Den teori som undersökningen närmast ansluter till beskrivs i Keller (1994). Där ses språkförändring som en oundviklig sociokulturell utveckling och varje språkligt tillstånd som en icke avsedd sidoeffekt av enskilda språkanvändares val för att nå kommunikativa mål. Språket förklaras som ett ”osynliga handen”-fenomen, en funktion av människors avsiktliga strävan att uppnå ett resultat när de var och en använder språket som kommunikationsmedel. Språket är ett kollektivt fenomen, uppkommet som en icke avsiktlig följd av individuella talares eller skribenters språkanvändning.

Teorin stämmer överens med Teleman (1985) genom att förlägga spelrummet för språklig förändring till sambandet mellan språkanvändarna i enskilda kommunikationssituationer. Teleman betonar att kommunikationen har ett funktionellt syfte (”det gäller att så säkert och ekonomiskt som möjligt få lyssnaren/läsaren dit man vill”). Han räknar med tre krafter i språkförändring: dels funktionalitet, dels makt och prestige, dels novationsbenägenhet kontra försvagad social kontroll. Funktionalitetsprincipen kan förklara hur språkliga normer etableras, men det som Teleman främst riktar uppmärksamheten på är hur språket ändras av samhälleliga förhållanden i fråga om makt och kontroll samt novationsbenägenhet kontra social kontroll. Det är intressanta frågor som då ställs, t.ex.: vilka språkliga förändringar kan ha orsakats av samhällets ökade integration, hierarkisering, maktförskjutning, specialisering, teknologisering och utbildning? Intresset inriktas alltså på vissa samhälleliga fenomenens inverkan på den språkliga normen.

Keller poängterar funktionaliteten vid varje speciellt tillfälle då språket används och kopplar därifrån till det konventionaliserade språket (normen), där förändringar ses som ett osynliga handen-fenomen, ett resultat som inte har avsetts av någon men växt fram organiskt som följd av språkanvändarnas avsiktliga val vid enskilda tillfällen. Den överordnade drivkraften anser Keller vara människans strävan efter social framgång (jfr Keller 1994:120). Kellers perspektiv utesluter inte att språkliga förändringar orsakas av samhälleliga

maktförhållanden osv., men vägen går alltid via individuella språkanvändare. Kopplingen i form av den osynliga handen mellan talarens/skribentens funktionella val och förändringar i det konventionaliserade språket är övertygande och rimlig. Därför förutsätts det i denna studie som normalfall att iakttaga förändringar i det lexikaliserade språket är icke avsedda resultat men ytterst orsakade av intentioner hos talare/skribenter vid enskilda kommunikationstillfällena. Kan det dessutom utläsas hur samhällliga förhållanden därvid har spelat en roll, är detta synnerligen intressant och ska naturligtvis beskrivas.

Det är svårt på grund av den språkliga verklighetens komplexitet att se sambanden mellan enskilda ords betydelseförändringar och förhållanden hos en stor grupp människor, t.ex. samhället eller nationen. När professor Söderwall i sin installationsföreläsning 1892 (Söderwall 1895) talar om de nordiska språkens uttryck för sedliga begrepp förutsätter han att folkkaraktären avspeglas i ordförrådet, att folkets eller folkens uppfattning av tingen har gett sig till känna vid ordbildning och i betydelseutveckling. Övertygelsen är stark och Söderwall räknar omutligt med det direkta sambandet mellan betydelseutveckling och folkkaraktär även om iakttagelser han tvingas göra är mindre hedrande. Det ses t.ex. som ett utslag av folkets förträfflighet när *bra*, ett ord som enligt Söderwall ursprungligen betyder 'krigisk', 'tapper', kommer att användas i betydelsen 'sedligt god' (jfr dock Widmark 2000:196, som övertygande visar hur en annan betydelse än 'tapper' är den i svenskan ursprungliga, nämligen den allmännare 'bra utan krusiduller', 'bra på ett sätt som man väntar sig att någon/något skall vara', 'schysst'). Däremot är det med beklagan som Söderwall noterar hur en föga human åskådning har fått sitt uttryck i språket när den oansenlige, den som inte höjer sig över mängden, betecknas såsom dålig, t.ex. när *nedrig* med en ursprunglig betydelse 'låg' har fått betydelsen 'moraliskt låg'. Dock påstår han att sådan betydelseutveckling egentligen är främmande för de nordiska medeltidsspråken och är att tillskriva utvecklingen i långivande språk såsom tyska och franska. Söderwalls teoretiska förutsättning är tvivelaktig men har inte hindrat riktiga iakttagelser av ords betydelseförändring. Några av hans noteringar har tacksamt tagits emot och införts i föreliggande beskrivning, fast hans flesta iakttagelser rör tidigare skeden.

Fenomenet betydelseförändring har efter Söderwall varit föremål för systematisk beskrivning av forskare inom olika skolor, i Sverige främst Wellander (1917) och Stern (1931) (se Warren 1992 för en presenterande genomgång). Warren (1992) undersöker nya betydelser

i engelskan. Hennes arbete har verkat inspirerande i föreliggande undersökning främst för att urskilja förändringstyper.

3. Material och metod

De ord som undersöks har vaskats fram på följande sätt: Adjektiven i sådana begreppsklasser i Bring (1930) som kan antas innehålla ord för personliga inre egenskaper samlades i en databas. Såväl under inskrivningen som efteråt rensades ord bort som bedömdes inte höra hemma bland egenskapsbeteckningar av det avsedda slaget. Målet var att bara ha kvar beskrivningar av mer eller mindre fast, själslig eller intellektuell karaktärsegenskap, sådan egenskap som konstituerar en person. Det har alltså inte tagits med ord som beskriver något yttre förhållande eller relation (*tjock, lam, betydelsefull, framgångsrik, betrodd*), tillfällig egenskap (*besviken*) eller ord som beskriver iakttagares inställning eller upplevelse (*bisarr, hårresande, aktningvärd, dräglig, kul*). Ord för beskrivning av ideologisk ståndpunkt eller tillhörighet o.d. tas inte heller med (*nationalistisk, religiös*).

De s.k. egenskapsord som har samlats inbegriper alltså ord betecknande mer permanenta egenskaper (*hederlig*) men inte tillstånd eller sinnesstämning (*olycklig*), omdöme, intryck eller uppfattning hos någon om någon (*avskryvärd*), inte heller ord som beskriver egenskap vid tillfälligt handlande (*pockande*) eller i tillfällig funktion (*fadd älskare*). Beskrivningsmodifierande adjektiv har uteslutits, t.ex. *eländig* i *en eländig poet*. Det är emellertid svårt eller omöjligt att hålla dessa typer klart åtskilda från ord som beskriver karakteriserande egenskaper. Vid tveksamhet om ett adjektiv beskriver ett tillfälligt tillstånd eller en mera fast egenskap har det tillämpats ett test med *numera* eller *nu* insatt i en fras med adjektivet (enligt Malmgren 1990:33). En beteckning för fast egenskap kombineras hellre med *numera* än med *nu* och omvänt för beteckning för tillfällig egenskap – *Han är arg nu* (**numera*), *Han är numera* (**nu*) *illasinnad*.

Bland de insamlade orden valdes sådana ut för beskrivning som vid direkt betraktande kunde misstänkas ha ändrat sin betydelse eller bruklighet. Några ord fick utgöra sökbas för vidare jakt på ord som genomgått betydelseförändring, fallit ur bruk eller introducerats under de senaste 200 åren (beskrivningsperioden). Denna sökbas bestod av ord (se kapitel 9) som på grund av en antagen central ställning i

ordförrådet misstänktes ha använts för att beskriva synonymer i ordböcker. I jakt på äldre adjektiv eller adjektiv med föråldrade betydelser användes sökorden för att finna synonymer i en datorlagrad thesaurus sammanställd av Dahlgrens Glossarium. Sökningen utfördes av korpusens upphovsman (jfr Lange 1992). Yngre adjektiv var enklast att få tag på via NEO, varur adjektiv introducerade i svenskan efter 1800 datamaskinellt plockades ut av Yvonne Cederholm och sammanställdes i en lista där egenskapsbeskrivningar senare urskiljdes. Dessutom har *Nyord* och *Nyordsboken* excerperats. Det har även gjorts en traditionell excerpering av litteratur. Egenskapsbeskrivande adjektiv har noterats om de numera haft inskränkt bruklighet, om de misstänkts vara eller känts igen såsom introducerade under beskrivningsperioden eller om de använts med en betydelse som numera antingen är föråldrad eller modern hos ordet. Moderniserad stavning i sena utgåvor har behållits. Den excerperade litteraturen förtecknas i kapitel 10.

Antalet ord som sålunda insamlats och slutligen beskrivits uppgår till 208 stycken (se kapitel 11 – Register). Det kan ha lyckats mer eller mindre bra att enligt redogörelsen ovan avgränsa adjektiv för personliga inre egenskaper från andra egenskapsbetecknande adjektiv. Observera också att bara sådan ord som råkat iakttas såsom förändrade under perioden har medtagits; det stabila ordförrådet har inte förtecknats eller beskrivits. Det hade sannolikt varit värdefullt att kunna undersöka även de ord som funnits under hela 200-årsperioden och vars betydelse inte ändrats. Anledningen till att bara det förändrade har beskrivits är behovet att begränsa materialet och göra det hanterligt. Det blir alltså tyvärr inte möjligt att visa hur stor andel av ordförrådet som ändras, inte ens hur stor andel ändrade ord det finns inom viss del av det undersökta ordförrådet, t.ex. ord för egenskaper i fråga om sexualmoral, men förhoppningsvis ska de iakttagna förändringarna kunna påvisa några intressanta, generella fenomen i språkutvecklingen. De slutsatser som dras kan kompletteras och modifieras, och det vore glädjande om ordanalyserna kunde inspirera till andra frågor än dem som ställs i denna undersökning.

4. Iakttagna förändringar hos enskilda ord

De hopsamlade orden har analyserats i fråga om deras personbeskrivande betydelse. Dessutom har det noterats om ordet har lånats in i svenskan eller nybildats under beskrivningsperioden, om ordet har fått ökad eller minskad bruklighet eller helt kommit ur bruk, om ordet har utvecklat sin personbeskrivning och vilken typ av betydelseförändring det i så fall är fråga om. Följande noteringar har alltså gjorts:

Nytt ord (inlån eller nybildning)

Minskad användning (ordet används inte längre eller är mindre vanligt över huvud taget eller i aktuell betydelse)

Ny betydelse (ordet har fått betydelsen under beskrivningsperioden)

Ökad användning (ordet har i den aktuella betydelsen blivit vanligare under beskrivningsperioden)

Vid **nytt ord** upplyses om ordet är inlånat och varifrån. Härvid räknas inte bara utländska språk utan också svensk dialekt och slang som långgivare. När det är en inhemsk nybildning uppges om ordet är sammansättning eller avledning och i det senare fallet till vilket ord. Alla nya ord och nya betydelser dateras med årtal för äldsta belägg eller förmodad tidpunkt för uppdykande i svenskan. Uppgifter har hämtats från SAOB/OSA, NEO, *Nyord* eller SAOS. I något fall har en gissning gjorts med stöd av egen språklig erfarenhet.

Markeringen **minskad användning** åtföljs antingen av *mindre br.*, *föga br.* eller *dött* och den senare angivelsen av årtal för senast belagda förekomst, en uppgift som oftast har hämtats från SAOB/OSA eller SAOS.

Noteringen **ny betydelse** beskrivs närmare såsom **metafor**, **metonymi**, **specialisering**, **implikation**, **analogi** eller **vidgning**. Termerna är desamma som i Warren (1992), med undantag av *specialisering*, som Warren kallar *particularization*, och *vidgning*, som kommenteras nedan. Eftersom uppsättningen inte är helt identisk och eftersom min och Warrens analys av likartade exempel kan vara olika, så lämpar sig de båda studierna knappast för direkta jämförelser. Inte

heller undersöks ett direkt motsvarande språkmaterial. Emellertid är det nog trots det värdefullt att anknyta till en tidigare så omfattande semantisk undersökning som Warren (1992) för att diskutera och utveckla analysredskapen.

Betydelseförändring hos ett ord klassificeras alltså som **metafor** osv. Innebörden hos de olika typerna kan förklaras på följande sätt:

Metafor, en aktuell, bildlig betydelse som framgår genom jämförelse med en annan, bokstavlig betydelse som påvisar likhet mellan referenterna. Exempel: *inåtvänd*.

Metonymi, en ny betydelse (metonymen) som skapas genom nära samband (av annat slag än likhet eller implikation) med en annan betydelse. Exempel: *rationell*.

Specialisering (Warren: *particularization*), en ny betydelse som står i hyponymt förhållande till äldre betydelse. Exempel: *bussig*.

Implikation, en ny betydelse som impliceras av annan betydelse hos ordet. Exempel: *fräck*.

Analogi, en ny betydelse som uppstått genom analogi med annat ord. Exempel: *självcentrering* 'självupptagenhet' som bildats i analogi med lånordet (och metaforen) *självcentrerad*, där betydelsen 'med inriktning på det egna jaget' först utvecklats, eller, för att ta ett exempel i det undersökta materialet, *småsint* i analogi med *storsint*.

Vidgning, en ny betydelse med vidare omfång än eller omfång i omedelbar anslutning till en äldre betydelse varur den utvecklats. Exempel: *solidarisk*.

Typ av betydelseförändring anges efter uppgift om ny betydelse för att precisera denna, t.ex. "ny betydelse/specialisering (1805)". Det kan också upplysas om typ av betydelseförändring inom parentes före uppgift om minskad användning, t.ex. på *liderlig*: "(specialisering) minskad anv./mindre br.". I så fall avses en förändring som inträffat före beskrivningsperioden, alltså före 1800.

Med **metafor** avses som oftast numera sådan betydelse som utnyttjar en bildlighet utan att ett jämförelseled är utsatt, t.ex. *svin i han är ett svin* men inte *han är som ett svin*.

Betydelseförändringen **metonymi** ges så bred definition att den kanske förlorar i beskrivningskraft, men kategorin är motiverad eftersom detta att sätta i samband med en betydelse sannolikt är flitigt verksamt vid betydelseförändring, åtminstone enligt iakttagelser av substantiv. Talaren/skribenten tar ofta hjälp av ett icke nödvändigtvis strikt eller regelmässigt samband med en betydelse för att uttrycka något som av lyssnaren/läsaren förhoppningsvis uppfattas såsom avsett

att förmedla, alltså en betydelse (jfr Keller 1995:109). Sambandet mellan det som betecknas med ordet i den äldre respektive den nya betydelsen kan vara av olika slag: tidsmässigt, rumsligt, kausalt, possessivt eller ett del-helhetsförhållande. Ordet i en utvecklad betydelse kan beskriva ett inherent eller givet förhållande hos det som betecknas av ordet i utgångsbetydelsen. Om man t.ex. säger *sillrumpa* och menar 'sill' aktiveras ett givet del-helhetsförhållande. Om man använder *staden* i ett yttrande som *staden vaknar* aktiveras betydelsen 'människorna i staden' tack vare att det är självklart att det finns folk i en stad. En bok kan betecknas med författarnamnet eftersom vi räknar med att en bok har en författare (*ta Hellquist* [dvs. Svensk etymologisk ordbok av Elof Hellquist] *i bokhyllan till vänster*). Språkbrukare ser emellertid samband även mellan tillfälliga företeelser, sådana där den ena inte är inherent hos den andra och deras förknippning inte är absolut given. Den senare företeelsen behöver alltså inte finnas från början. Språkbrukare är därför villiga att t.ex. låta beteckning för behållare stå för innehållet i behållaren, som när *glas* betecknar 'innehållet i glaset' (*han hällde ut hela glaset på golvet*).

Med **specialisering** avses en betydelse som dels utgår från en betydelse hos ordet, dels betecknar en del av det som den ursprungliga betydelsen beskriver. Se vidare om *vidgning* nedan, där förhållandet mellan *specialisering* och *allmännare användning* berörs.

Implikation är en betydelse som har utvecklats ur en betydelse hos ordet i form av slutsats som språkanvändaren drar. Bägge betydelsena kan vara giltiga samtidigt. Om det t.ex. ofta anses att den som är väluppfostrad är opersonlig och viljelös därav, så kan detta i form av en implikation ge en ny betydelse åt ordet *väluppfostrad*, och bägge betydelsena är normalt giltiga i samma yttrande. Vidare kan både betydelsen 'yrkesmässig' och implikationen 'skicklig' hos *professionell* föreligga i ett yttrande som *hon är ju professionell*. Men det är också tänkbart att endast implikationen är giltig (eller naturligtvis bara ursprungsbetydelsen 'yrkesmässig'). Man kan exempelvis tänka sig *de är verkligen professionella* yttrat om några som är skickliga utan att vara yrkesutövare.

Det finns också fall av död implikation. Då har den ursprungliga betydelsen helt fallit bort och ordet finns bara i den betydelse som en gång uppstod såsom en implikation. Ett exempel är *oansvarig* som förr betydde 'som inte har något ansvar' (alltså en negering av *ansvarig* 'som har ansvar'). Numera lever bara betydelsen 'som saknar ansvarskänsla'.

En speciell utvecklingstyp med utarbetad implikation är värd att uppmärksamma, nämligen fall där draget 'i egna ögon' tillfogas en

betydelse. Ett exempel är *viktig* med utgångsbetydelsen 'betydelsefull'. När någon beskrivs som viktig i denna bemärkelse kan betydelsen 'som är så som man är när man är betydelsefull' impliceras. I ett ytterligare steg kan draget 'i egna ögon' impliceras; personen beskrivs alltså som 'dryg' eller 'skitviktig' (*Var inte så viktig!*). Betydelsen har kanske vuxit fram med stöd av sådana uttryck som *göra sig viktig*, *göra sig märkvärdig* o.d. Denna implikation med betydelsedraget 'i egna ögon' är en tillräckligt vanlig och regelmässig betydelseförändring för att förtjäna uppmärksamhet. Andra exempel är *mallig* och *rättfärdig* (jfr även *förklok*, *förnäm* och *säker*).

Typen **vidgning** måste diskuteras eftersom den täcker vad som ibland beskrivs som två olika typer, vilka dessutom av Warren inte räknas som regelrätta betydelseutvecklingar. Med *vidgning* avses här både en *allmännare användning* (Warren: *generalization*) och en *utvidgad användning* (Warren: *substitution*).

Allmännare användning utgör motsatsen till *specialisering* genom att stå i hyperonymt förhållande till en annan och äldre betydelse. Warren (1992) hävdar att *generalization* är mindre vanlig än *particularization* (alltså *specialisering*) och att fenomenet inte är rakt över jämförbart med *particularization*. Som stöd i resonemanget använder hon en text där ordet *metal* är specialiserat i sammanhanget, koreferentiellt med *iron*:

In engineering it is rare to find *iron* used in its pure form. Generally *the metal* is alloyed with carbon and other elements to form wrought iron, steels and cast iron.

För att visa hur en kontextuell *specialisering* inte motsvaras av någon kontextuell *generalisering* (*allmännare användning*) låter Warren *iron* och *metal* i ovanstående exempel byta plats:

In engineering it is rare to find *metal* used in its pure form. Generally *the iron* is alloyed with carbon and other elements to form wrought iron, steels and cast iron.

Läsaren försöker göra *the iron* koreferentiellt med *metal*, men det misslyckas eftersom betydelsen hos *iron* inte kan vidgas och göras mindre specifik än den lexikaliserade betydelse vi utgår ifrån. Det finns ingen möjlighet att tolka *iron* som en allmännare användning, koreferentiellt med *metal*. Warren tycks se exemplet som ett stöd för tanken att generalisering, alltså en övergång till en allmännare användning, inte är en betydelseförändrande process med direkt motsvarighet i specialisering. Det är visserligen uppenbart att en

kontextuell referentidentifiering som innebär specialisering inte direkt motsvaras av en generalisering (allmännare användning), men exemplet är inte övertygande som stöd för den mer långtgående slutsatsen att generalisering inte är en betydelseförändrande process. Det framgår inte klart om Warren verkligen menar det. Hursomhelst kan ord få en allmännare användning utan bakgrund och ovillkorlig förutsättning i form av kontextuell betydelse genom anaforisk syftning som i exemplen. En allmännare användning, t.ex. den hos *godtemplare* (ursprungligen 'medlem av godtemplarorden' men använt i betydelsen 'absolutist', 'nykterist'), kan förklaras som fall av betydelseförändring, och den allmännare innebörden har rimligtvis vuxit fram med kontextuellt stöd. Ordet har genomgått en förändring till en allmännare användning och har som i princip vid all betydelseförändring haft stöd i kontext. Ett annat exempel är när verbet *piska* ('slå med piska') har den allmännare användningen 'ge stryk'. Det förefaller alltså rimligt att räkna med en betydelseförändring till *allmännare användning*. Termen passar för att beskriva en överordnad, vidare betydelse i sådana fall där det råkar finnas en mer eller mindre klar hierarkisering i ordförrådet. Annars skulle *utvidgad användning* (se nedan) ha passat.

Vidgning innefattar även sådan betydelseförändring som i SAOB kan anföras med beteckningen *utvidgad användning*. Härmed åsyftas sådan betydelseförändring som påminner om *allmännare användning* men där den nya användningen inte betecknar ett överordnat begrepp. Skillnaden är fin och upprätthålls inte konsekvent i våra ordböcker. Förändringen innebär en tänjning av en betydelse så att fler betydelse- drag inbegrips medan andra försvinner, utan att tänjningen baseras på bildlighet som i fallet metafor eller utnyttjar sådana tidsliga, rumsliga, orsaksmässiga e.d. samband som i fallet metonymi. Inte heller är tänjningen sådan att ordanvändningen känns fel men acceptabel i sammanhanget, som när ett ord används oegentligt om något annat än vad det i grunden betecknar, t.ex. när *smör* används om bordsmargarin – vi vet att *smör* egentligen inte betecknar bordsmargarin i allmänhet men bryr oss inte. *Utvidgad användning* ger alltså en ny betydelse som står på egna ben. Ett exempel är *segla*, vars egentliga betydelse är 'färdas på vatten med farkost som framdrivs av segel'. Utvidgat kan ordet betyda 'färdas (på skridskor el. med isjakt el. annat fordon) på is el. över land med hjälp av segel e.d.'. Den senare betydelsen har utvecklats ur den förra genom att liksom ploppa upp bredvid, alltså inte utgöra en allmännare betydelse där den ursprungliga innesluts utan i stället en utbuktning, såsom en bula på en uppblåst ballong där denna varit förhållandevis svag och därför utvidgats.

Den term hos Warren som ligger närmast det som här har beteckningen *utvidgad användning* är *substitution* (Warren 1992:113 ff.). Hon beskriver *substitution* som en process skild från de flesta betydelseförändringsprocesser genom att emanera från en förändring av ordets referenter och primärt inte vara kontextberoende. Annan betydelseförändring utgår normalt från talaren/skribenten som förbinder ett ord med en referentmängd som det inte har förknippats med förr, förlitande sig på att lyssnaren/läsaren ska identifiera denna nya referentmängd med hjälp av kontexten. *Substitution* skulle alltså tvärtom innebära att referentmängden blivit annorlunda, att andra enheter har lagts till den kategori som referentmängden utgör eller att de ingående enheternas identitet förändrats så att associationerna med vilka vi förbinder ordet och enheterna har blivit annorlunda. Warren exemplifierar bl.a. med *wig (peruk)*, en konstgjord hårbeklädnad, ursprungligen buren som prydnad, numera även för att dölja hårbrist genom att den liknar eget hår. Detta konstgjorda hår har kommit i sen tid. Trots skillnad i funktion och utseende innesluts moderna hårsättningar i samma kategori som äldre hårbeklädnader och kallas peruker. Referentmängden har alltså ändrats, vi låter numera kategorin innehålla fler slags referenter än förr. Beteckningen är densamma (*peruk*), men de förbindande associationerna är med nödvändighet annorlunda. Warren betecknar sådan betydelseförändring som *sense modification* och gör skillnad gentemot *sense development*, t.ex. *metafor*, *metonymi*, *implikation* eller *specialisering*, där en ny betydelse växer fram ur en gammal. I fall av betydelsemodifiering däremot läggs en ny betydelse på en gammal.

Skillnaden mellan *betydelseutveckling* och *-modifiering* enligt beskrivningen ovan saknar relevans för denna undersökning. Den är dessutom tvivelaktig genom att utgångspunkten för betydelsemodifiering förläggs hos storheten kategori, alltså utanför språket. Kategorisering och språklig beskrivning går visserligen hand i hand men är ändå olika verksamheter eller fenomen. Den kategorisering av omvärlden som språket beskriver görs oftast i samma tillfälle som beskrivningen. När t.ex. en hårsättning av modernt slag förs till samma kategori som peruker så kallas saken *peruk*. Därvid, alltså när saken benämns *peruk*, sker en betydelseförändring eller tas ett steg till en sådan – det visar sig senare om ordanvändningen anammas i en språkgemenskap. Denna betydelseförändring är inte principiellt annorlunda än då ett helt nytt fenomen dyker upp i världen och beskrivs med ett ord som tidigare använts om något annat, t.ex. något som liknar det nya. Betydelseförändringen i fråga om *peruk* kan övergripande beskrivas på samma sätt som t.ex.

metaforisk betydelseförändring. Man kan nämligen beskriva den t.ex. som en förändring av betydelsedrag, ett sätt som har fördelen att man lätt kan precisera betydelskillnader. (Så beskriver Warren betydelseutveckling. Beskrivning med ändring av betydelsedrag stämmer emellertid dåligt med vad som sannolikt händer hos språkbrukaren; detta att ”ändra betydelsedrag” är nog inget som egentligen sker hos talaren/skribenten och läsaren/lyssnaren, men detta spelar ingen roll om avsikten bara är att klargöra betydelskillnader.) Ordet *peruk* har fått delvis andra betydelsedrag, vilket också sker när t.ex. *mus* metaforiskt används om en apparat med vilken man styr pekaren på datorskärmen eller då verbet *piska* används i den allmänna betydelsen ’ge stryk’; några betydelsedrag hos ordet har försvunnit, andra har tillkommit. Och kontexten bör i fallet *peruk* som oftast vid betydelseförändring spela stor roll för att lyssnaren/läsaren ska förstå vad talaren/skribenten avser att beteckna med ordet, att talaren/skribenten låter moderna hårsättare ingå i ordets referentmängd. I och med förståelsen har den utvidgade användningen lyckats. Om man vill beskriva med hjälp av betydelsedrag: Förändringen består i ändrad uppsättning betydelsedrag och har möjliggjorts med kontextuellt stöd. Sådan är i princip all betydelseförändring.

Den beskrivning av betydelseförändringar som getts ovan ansluter alltså till Warrens undersökning med modifikationer. Grova jämförelser mellan undersökningarna skulle kunna göras. Den intressantaste frågan att få besvarad är emellertid varför betydelseförändringar sker. *Metafor, metonymi* osv. är fenomen som det nog är svårt att sätta i samband med någon intention hos talaren/skribenten i kommunikationen. Däremot torde t.ex. ett faktum som att ett ord blivit ålderdomligt eller specialiserats till en moraliskt mer laddad innebörd ligga närmare vad en talare/skribent har velat uppnå i kommunikationen. Därför ska inte bara de språkliga redskapen *metafor* osv. iakttas utan orden ska också granskas närmare för att man förhoppningsvis i några fall ska kunna skönja en orsak till förändringen. Såväl allmän som särskild redovisning ges i följande kapitel.

5. Redovisning

Registret (kapitel 11) består av 208 ord. På hänvisade ställen nedan beskrivs totalt 240 betydelser. Av dessa är 61 betydelser nya för respektive ord, medan 31 betydelser helt har fallit bort under 1800- och 1900-talet.

42 betydelser har konstaterats vara numera föga brukliga och 58 mindre brukliga. Det är inte säkert att dessa ord med inskränkt bruklighet har genomgått någon förändring, t.ex. från att ha varit fullt brukliga. Oftast är väl så fallet (t.ex. *rättskaffens*, *oförvitlig*), men det är ingen självklart enkel uppgift att bedöma vilken bruklighet ett ord har haft i äldre tid. Därför lämnas sådana frågor obesvarade.

Ordförrådet har också förnyats genom lån (46 fall) eller nybildning (24 fall). Bland dessa sammansättningar eller avledningar finns två fall av analogibildning.

Några betydelser har både kommit och gått. Dessa förtecknas under rubriken *Nyhet > Minskning* i redovisningen i begreppsferer nedan (avsnitt 5.3 osv.).

Om en ny betydelse utgår från ord som inte beskriver personlig inre egenskap är den sannolikt en metafor (22 fall). Den borde också kunna vara en metonym, som har påträffats i 4 fall.

Specialisering (10 fall), implikation (10 fall) och vidgning (4 fall) bygger ofta på ord som redan används för att beskriva person eller persons handlande eller verksamhet o.d.

5.1. Beskrivning av enskilda ord

Varje ordartikel nedan i avsnitt 5.3 osv. innehåller förutom uppslagsordet i fetstil minst en punktad (•) betydelsebeskrivning. Denna är ofta en (modifierad) SAOB-definition men har ibland lånats från NEO, *Nyord* eller Dalin (1850–55). Efter definitionen exemplifieras betydelsen med minst ett autentiskt språkprov i kursiv och dess källa. Många språkprov har hämtats från SAOB/OSA och några från SAOS. Dessa anges med SAOB respektive SAOS och

tillkomstår inom parentes. Många har också tagits ur Språkbankens konkordanser, främst Bonniersromaner 1976 eller 1981, men också pressmaterialet, konkordanserna över äldre svenska romaner eller Strindbergs brev. Källan anges så att konkordansen lätt kan identifieras på Språkbankens hemsida, <<http://spraakbanken.gu.se/>>. Citat ur systematiskt excerperad litteratur anges så att källan känns igen under rubriken *Excerperad litteratur* (kapitel 10).

Efter citat och källhänvisning anges vad slags förändring ordet i den beskrivna betydelsen har genomgått (metafor, metonymi etc. – se kapitlet Iakttagna förändringar). Eventuellt avslutas artikeln av en kommentar som ytterligare belyser ordet.

Som lätt inses beskrivs inte ordens alla betydelser, bara de som hänför sig till personliga inre egenskaper, inte heller betydelser som befunnits vara oförändrade under de senaste 200 åren. Om *gemen* t.ex. sägs inte att ordet också har betydelsen 'elak', eftersom denna betydelse är belagd före 1800. Men sådan information kan ges i kommentardelen.

Det finns fall där en betydelse eller betydelsenyans bara har noterats i kommentardelen men inte uppförts som en egen betydelse, redovisad efter •. Det rör sig ofta om fall av implikation, där osäkerhet har rått om det verkligen föreligger en lexikaliserad betydelse (se t.ex. *präktig*).

Någon gång vid osäkerhet har betydelseutvecklingen beskrivits med alternativ, t.ex. "vidgning el. implikation".

De flesta språkproven innehåller uppslagsordet i direkt beskrivning av person men någon gång av något sakligt (t.ex. lynne, själ eller försök utfört av person). Någon gång uppträder ordet såsom adverb. Se t.ex. *dolsk*, adj.1, *trångsint*, *ädelmodig*. Skälet till dessa undantag är att det inte funnits (tydliga) språkprov där ordet används direkt om person. De extra exemplen har alltså nödtorftigt anlåtats, men bara om de styrker en tanke att ordet sannolikt har kunnat eller kan användas även om person eller kollektiv av personer.

5.2. Beskrivning i begreppsfärer

Eftersom språkförändring är ett osynliga handen-fenomen är den i princip oförutsägbar. Det är också svårt att i efterhand förklara förändringar i det etablerade ordförrådet eftersom vägen från den enskilda talaren/skribenten, där det oftast omedvetna valet att använda ett ord i en viss betydelse görs, till den språkliga normen eller en språkgemenskaps lexikon består av många steg som inte är möjliga att

analysera. Men genom att studera enskilda ords eller mindre ordgruppers öden kan i bästa fall den tanke- och föreställningsvärld vari språket används ses speglad. Därför prövas nedan att urskilja några grupper av ord vars förändring möjligen kan förklaras tillsammans, t.ex. genom att sättas i sammanhang med en viss språkbrukargrups verklighet eller en verklighet som kan antas ha rått i samhället vid viss tid. Gruppernas gränser är oklara men förhoppningsvis med en någorlunda tydlig kärna. Indelningen är utan anspråk att vara den enda rimliga för att söka eller belysa språkförändringar. Följande grupper urskiljs:

- Grupp 1.** Ord för allmän duglighet och dess motsats
- Grupp 2.** Ord för egenskap med speciell tanke på umgänge med andra
- Grupp 3.** Ord för egenskap med speciell tanke på arbets- och samhällsliv
- Grupp 4.** Ord för egenskap med speciell tanke på vad som är rätt eller fel i moralisk mening
- Grupp 5.** Ord i fråga om intelligens och förnuft
- Grupp 6.** Ord för vänlighet och motsatsen
- Grupp 7.** Ord i fråga om speciellt sinne- eller uppträdande

Dessutom urskiljs en grupp 8 med ord som utvecklats till en delvis motsatt betydelse, oftast genom att få annan värdebestämning.

Orden med sina betydelser rubriceras såsom nyheter eller fall av minskning utan närmare precisering vad det är för slags nyhet (t.ex. nytt ord som har inlånats, nybildning, betydelseutveckling såsom metafor etc.) eller på vilket sätt ordet är exempel på minskning (död betydelse, föga eller mindre brukligt ord i beskriven betydelse). Precisering ges dock på raden efter språkproven.

Den sammanfattande, grova grupperingen av orden nedan ska förhoppningsvis underlätta att urskilja tendenser i ordförrådets utveckling. Observera att det är förändringar som beskrivs. Således kan t.ex. ord som här anförs under rubriken *Minskning* mycket väl i en annan betydelse vara fullt brukliga sedan flera hundra år.

Eftersom inte all information om ett och samma ord står på ett enda ställe hänvisas efter uppslagsordet i förekommande fall till annan grupp eller rubrik där ytterligare information finns. I registret (kapitel 11) anges vid varje ord den sida eller de sidor där ordet behandlas.

5.3. Grupp 1. Ord för allmän duglighet och dess motsats

Det finns en tämligen iögonenfallande grupp ord som används för att beskriva en person som allmänt bra eller utrustad med sådana allmänna inre egenskaper som gör att han accepteras eller är omtyckt. Det finns fem nya ord för allmän duglighet. Fyra används än i den aktuella betydelsen, och ett har kommit och gått under perioden.

5.3.1. Nyheter

präktig

- som har el. utmärks av en gedigen el. god karaktär; redlig, pålitlig, (genom)hederlig.

Bolla, den präktiga Takeneflickan. SAOB (1891).

[Hon] säges vara en mycket präktig och arbetsam kvinna. SAOB (1913).

"Det är bara det att jag står inte ut med den här jävla präktigheten va", sa Leo. "Henry försöker vara så jävla präktig och duktig och du försöker vara så jävla präktig och duktig. Jag gillar inte det." "Vadå präktig?" Bonniersromaner 1981.

ny betydelse/specialisering (1805).

Kommentar

Användningen om person utgör en specialisering av en mer allmän betydelse 'av god kvalitet el. beskaffenhet, utmärkt, förträfflig, gedigen', som i sin tur är en vidgning av en äldre betydelse 'praktfull; storlagen, magnifik'. Numera har ordet ofta en bibetydelse av tråkighet (implikation; jfr språkprovet 1981), och har ibland också betydelsen 'som i egna ögon har god karaktär' (jfr *mallig, rättfärdig, viktig*). Jfr *rekorderlig*.

reko

- bra, fin, pålitlig.

Ja gillar Evy för hon e en reko böna. SAOB (1949).

nytt ord/lån; svensk slang, kortform för *rekorderlig* (1949).

rekorderlig

- dugande, duktig, pålitlig.

Ja, det var en rekorderlig skeppare, det är sanning det. SAOB (1936).

Två rekorderliga fruntimmer. SAOB (1937).

nytt ord/lån; svensk dialekt, sannolikt bildat till lågtyska *regardereren* och med anslutning till *rekord* (1927).

Kommentar

Användning om person är äldst belagt från 1936. Numera används ordet med bibetydelse av äppelkind och av lite tråkig uppmärksamhet på det nyttiga (*Vad är Holland*

berömt för? Rena gator, rekorderliga husmödrar, god choklad, knark och diamanter. Bonniersromaner 1981. Särskilt komisk blir kulturkrocken mellan de lättjefulla strandkvinnorna och det rekorderliga fruntimret Maj Johansson. Hon manifesterar det självupppoffrande kvinnoliv som handlar om sparsamhet, byk och storstädning och hon försöker tuta vett i de grälla grannkvinnorna som tror att livet handlar om sus och dus. Press 95). Denna betydelsenysans är en implikation. Jfr präktig.

schysst (*sjyst, juste, just*)

- bra, fin.

Reine gillade Nora. Hon verkade juste fast hon mest sov. Bonniersromaner 1976.

Man kan vara schysst och rolig, och folk kan skratta och vara schyssta tillbaks. Men hur kan man veta att det är äkta? Skantze (1993:53).

ny betydelse/vidgning el. lån; engelska (1960-talet).

Kommentar

Ordet är ursprungligen lån från franska och används fortfarande i en äldre betydelse 'rättvis; hederlig (i sin handel och vandel, särsk. i affärer el. tävlingsport); korrekt' (*Hon sa nej för att hon ville vara schysst mot dig. Bonniersromaner 1981*).

5.3.2. *Nyhet > Minskning*

Följande ord *bussig* har introducerats under 1800-talets senare del men mist sin betydelse 'utmärkt, förträfflig'. Dock har ordet idag en specialiserad betydelse (se grupp 6).

bussig – Jfr grupp 6, s. 51.

- utmärkt, förträfflig.

Nu [sedan hon köpt ny kappa, hatt m.m.] sa Willy, att tant Lova var så bussig, att hon kunde visas för pengar. SAOS (1892).

Då jag kom hem var jag trött och tom, men möttes av pojkarna, glada och bussiga, de ville gå med på teatern – ja, varför inte? Alice och Hjördis (1912–13:326).

nytt ord/lån; sv. dialekt, bildat till *buss* (1858) > minskad anv./dött (1936).

Kommentar

Betydelsen 'utmärkt, förträfflig' har även kunnat användas med sakligt huvudord (*En väldigt bussig fiskfärs. SAOS (1898)*).

Årtalet 1936 (sista belägget) är tryckår för SAOB spalt K 1494, där *bussig* använts i betydelsebeskrivningen såsom synonym till *klämmig*.

5.3.3. *Minskning*

De ord för allmän duglighet samt motsatsordet *usel* som har drabbats av att användas mindre ofta eller inte alls är fler än dubbelt så många som nyheterna i gruppen. Några ord används än men med annan, oftast mer specialiserad betydelse, t.ex. *god, hederlig, ärlig*. Dessa ord har numera huvudsakligen en moralisk betydelse. Förklaringen till detta är nog inte att egenskaperna godhet, hederlighet och ärlighet var mer allmänna förr och numera betraktas som moraliskt mer laddade. Betydelseförändringen beror sannolikt inte på förändring av den verklighet som orden beskriver. I stället beror den troligen på talares och skribenters försök att vara precisa i uttrycket, svårt bara att veta på vilket sätt. Kanske har nya och i många situationer föredragna ord för allmän duglighet gjort att de äldre huvudsakligen har kommit att användas i någon av sina andra betydelser och etablerats fastare där. Eller så har man behövt nya ord därför att de äldre blivit specialiserade, som *god, hederlig* och *ärlig*. Specialisering kanske har påskyndats genom att orden ofta ansetts lämpliga i en pregnant eller betydelsetung användning, t.ex. för att ge ny information. I exempelvis *han är hederlig* eller *han är en hederlig människa* är ordet *hederlig* normalt mer betydelsetungt än när det används för att referera till något redan bekant (*den hederlige Justus*, vilket kan betyda 'Justus, som ni vet är en hederlig person'). Innebörden 'som inte bedrar' kanske har utvecklats hos *hederlig* p.g.a. att talare flitigt har använt *hederlig* i betydelsen 'utmärkt', 'bra' med betydelsetyngd. Därigenom kan möjligheten ha öppnats för talare att "gå vidare" och använda *hederlig* för att uttrycka specialiseringen 'som inte bedrar'. Utvecklingen i andra fall är ibland den motsatta; av någon anledning har ett ord kommit att användas flitigt när man refererar till något redan bekant och därigenom förlorat i pregnans. Det är svårt eller omöjligt att med säkerhet förklara strömningarna i det kaotiska virrvarr som språket är.

Ofta är det ingen stor skillnad mellan den betydelse som minskat i bruklighet och en ny eller kvarvarande (se t.ex. *förnäm, god, hederlig, hygglig, ärlig*). Hos *skicklig* är emellertid skillnaden större mellan de här aktuella betydelserna 'lämplig' respektive 'ordentlig' och den nu gällande 'som har god förmåga'. I språkprovet från 1916 ser man dock att beroende på kontext kunde ordet vara tvetydigt, vilket naturligtvis underlättar betydelseövergång.

förnäm

- värdig, fin.

Den ringaste [...kan] vara att skatta såsom ganska ädel och till själen förnäm. SAOB (1839).

Man tog alltså farväl af den förnäma skepparen. Almqvist (1839:178).

minskad anv./föga br.

Kommentar

Ordet är fullt brukligt om sak (*ett förnämt halvfranskt band*) eller om person i någon egenskap eller funktion – *en förnäm fotbollsspelare* (SAOB F 3028, moment 1 b: om person: genom egenskaper, t.ex. duglighet el. lärdom o.d., överträffande andra, framstående).

OBS hur äldre betydelse 'av hög börd el. samhällsställning' genom implikation har givit betydelsen 'högrågen, 'högmödig', 'dryg', som finns under hela beskrivningsperioden. Jfr *mallig, rättfärdig, viktig*.

god – Jfr grupp 4, s. 39 och grupp 6, s. 55.

- sådan som han (hon) bör vara, bra; i fråga om utövandet av ett yrke el. en verksamhet o.d. övergående i bet.: skicklig, duglig, kunnig.

En duktig, femtioårig fru, särdeles lik en av våra goda svenska borgarehustrur, mottog oss vänligt. Bremer (1861:72).

minskad anv./föga br.

hederlig – Jfr grupp 4, s. 37.

- utmärkt, bra, rättskaffens, rättrådig.

Jag måste se min inspector stå der insolvento framför min hederliga Pelle och min hederlige Justus. Almqvist (1839:36).

Intet hederligt fruntimmer, lika litet som någon aktningvärd karl, skall kunna [...]. Almqvist (1839:220).

Det var sonens förnöjelse att sitta hos mig, då den hederliga pratsamma gumman bådade och syslade i mitt rum. de Geer (1892:31).

Helbrägda lyftes jag av hästen av den hederlige Abhul. Bremer (1861:33).

minskad anv./mindre br.

hygglig – Även grupp 2, 27; Jfr grupp 6, s. 52.

- bra, utmärkt, välartad, anständig, ärbar.

Umgänge ädla och hyggliga människor emellan. Almqvist (1839:24).

Hon fann festen rätt lyckad samt att kronprinsen varit hygglig och lagom [Sic] hela dagen utom vid middagsbordet, då han satt midt emot henne och såg oupphörligt på henne. de Geer (1892:123).

minskad anv./mindre br.

Kommentar

Även om något sakligt: passabel, som går an, ganska bra; *ett hyggligt försök* (äldsta belägg 1780).

katig – Jfr grupp 7, s. 68.

- rask, duktig; kavat.

Nog ä' Lena ena dugtig och katig menn'ska. SAOB (1843).

minskad anv./föga br.

manlig – Se grupp 7, s. 70.

- som är el. betar sig som en riktig man; i sht förr ofta övergående i bet.: oförskräckt, modig, tapper; förr äv.: som duger ngt till, duglig.

rask – Även grupp 5, s. 49.

- spänstig till lynnet (och som handlar med friskt mod utan att tveka då det gäller); äv.: duglig, företagsam.

Han önskade blott till Gud, att det vore möjligt för honom att kunna förvandlas till en så rask karl, som han såg sin svåger vara. Almqvist (1839:122).

(metafor) minskad anv./mindre br.

Kommentar

Metafor av ordet i betydelsen 'snabb'.

skicklig

- som har de rätta egenskaperna el. förutsättningarna för el. duger till ngt visst; lämplig.

Föga skicklig till studier. Svensk handordbok (1966).

minskad anv./mindre br.

- som uppför el. betar sig el. uppträder på ett hyfsat och ordentligt sätt el. i enlighet med moralens el. konvenansens fordringar; väluppfostrad; ordentlig.

Poliserna skulle smickras och berömmas vid alla tillfällen, hur dumt de än burit sig åt, hur orättvisa, falska, råa och obildade än detektiverna var. Även bland dem kunde dock finnas skickliga och hyggliga karlar, verkliga gentlemän i så fall. Koch (1916:160).

Hållen er tysta och skickliga! SAOB (1925; till pojkar).

minskad anv./föga br.

Kommentar

Den nu gällande betydelsen 'som har god förmåga el. är duglig i ett el. annat avseende el. har goda kunskaper o.d.' är i nusvenskan belagd redan 1536.

sköteslös

- vårdslös, försumlig, oordentlig.

[En husmor i South Carolina] *hjelper sina tjenare att ställa i ordning bordet, eller, när måltiderna äro slut, att sätta undan och i ordning allt (hvilket äfven väl behöfs med negrerna, ty de äro sköteslösa af naturen)*. SAOB (1853).

minskad anv./föga br.

snäll – Jfr grupp 6, s. 53 och grupp 7, s. 62.

- duglig, duktig; driftig; skicklig.

Jag hoppas vi framdeles få råd att låta dig ta timmar och bli snäll, ty din hand är ej utan anlag [för målning]. SAOB (1914).

Bohusläningarna äro kända för att vara snälla båtbyggare. SAOB (1877).

Snäll i räkning. SAOB (1943).

minskad anv./dött (1943).

usel

- högst olycklig; högst beklagansvärd.

Min usla, beklagansvärda mor har hållit pappa vaken hela natten med ursinniga skrik och svordomar allt under rusets inflytande. Alice och Hjördis (1885–86:103).

minskad anv./föga br.

Kommentar

När ordet numera används om person är det huvudsakligen i den specialiserade betydelsen 'mycket dålig', särskilt i moraliskt hänseende. Exempel: *Mannen skall i övrigt vara from: men jag är och förbliver hans dödsfiende, ingalunda av enskilt hämnd (som vore uselt) utan av patriotisk och kosmopolitisk*. Tegnér (1821:99). *Mor kunde hon inte anförtro sig åt. Hon skulle bli upprörd över Håkans beteende och genast betrakta honom som en usel människa som inte bättre motstod sina begär*. Bonniersromaner 1981. Ordet är också fullt brukligt för att beskriva person i en viss funktion, t.ex. *Hon är en usel brevskriverska och det vet Madeleine*. Bonniersromaner 1981. *För övrigt var han lika usel målare som människa*. Bonniersromaner 1981. Dessa betydelser är belagda före 1800.

ärlig

- väl aktad, väl ansedd.

En oäkting, en rotlös, har vräkt sig som en tyngd över fri och ärlig mans hemfasta sinne. Koch (1916:58).

minskad anv./mindre br., ngt ålderdomligt el. högtidligt.

Kommentar

Numera används ordet enbart i en speciellare betydelse 'som håller sig till sanningen och inte gör sig skyldig till något bedrägligt'. Exempel: *Sitter man och ljuger så är det inte mycket med berättelsen tycker jag. Man måste vara ärlig*. Bonniersromaner 1976. Denna betydelse hos *ärlig* är från före 1800.

5.4. Grupp 2. Ord för egenskap med speciell tanke på umgänge med andra

Orden här representerar en insnävning i förhållande till föregående grupp men används i fråga om en allmännare syn på socialt umgänge än orden i grupp 3 (arbets- och samhällsliv) eller 4 (rätt eller fel). En del ord förtjänar sin plats på mer än ett ställe. T.ex. *flexibel* används kanske framför allt i fråga om arbetsliv, men även när det är tal om allmän ”social kompetens”. Därför förtecknas det både i grupp 3 och här nedan.

5.4.1. Nyheter

borgerlig

- ringaktande: som är utmärkande för borgare el. borgarklassen i motsats till den finare världen el. de intellektuella o.d.; kälkborgerlig, småborgerlig, brackig; banal, trivial.

Du är – borgerlig! – Icke så förfärliga ord, Stella! SAOB (1908).

Både mamma och pappa kom visserligen ur arbetarklassen och pappa var dessutom en riktig socialdemokrat av den gamla stammen. Men både mamma och han var trots det så urbota borgerliga i hela sin livsstil. Bonniersromaner 1976.

'Siesta Samba' handlade om en tecknare i arbetarrörelsen som i smyg gjorde en reklamkampanj för högern. Syftet var att visa hur borgerlig den svenske arbetaren blivit. DN 1987.

ny betydelse/implikation (1834).

Kommentar

Den ursprungliga betydelsen är 'som är utmärkande för eller tillhör borgare' och det som impliceras är 'som inte tillhör eller är utmärkande för den finare världen'. Numera finns emellertid följande grundbetydelse hos *borgerlig*: som har politisk högeråskådning el. tillhör politiskt parti till höger om det socialdemokratiska; antisocialistisk; särsk. i uttr. *de borgerliga* o.d., om partierna i motsats till vänsterpartierna. (äldsta belägg 1906). Implikationen i sen tid är alltså snarare 'som inte tillhör eller är utmärkande för arbetarna'. Jfr *brackig*, *kälkborgerlig*.

brackig

- inskränkt och småborgerlig.

Brackiga uppkomlingar. SAOB (1898).

nytt ord/till *bracka* (1898).

Kommentar

Ordet har möjligen fått minskad användning mot slutet av 1900-talet. Jfr *borgerlig*, *kärlborgerlig*.

flexibel – Även grupp 3, s. 31.

- som har förmåga att anpassa sig.

Man blir mindre flexibel med åren. NEO.

Flexibel. Kontaktannons (2000).

Ett problem med halvtidsledigt är enligt Robert att många förväntar sig att han ska göra lika mycket på halva tiden: – Jag hinner bara reagera på det som händer, inte själv agera och sätta igång saker. Jag får gilla läget och har lärt mig att vara lite mer flexibel. Press 98.

nytt ord/lån; engelska (1964).

Kommentar

Ordet har tidigare använts som språkvetenskaplig term (1904) men utan att bli allmänt spritt.

grabbig

- omoget manlig; som har ett manschauvinistiskt beteende.

Somliga kallar honom macho. ”Han är ju väldigt, väldigt grabbig”, suckar en kvinnlig fullmäktigekollega uppgivet. Press 97.

ny betydelse/vidgning el. lån; engelska *laddish* (1990).

grovhuggen

- som saknar förfining i uppträdande el. smak: plump; grovkornig.

Kvinnorna blev berövade sina smycken, fick kläderna avslitna under råa skratt och våldtogs på palatsgolvet. Det var de grovhuggna makedoniernas slutliga hämnd på perserväldet. Bonniersromaner 1976.

ny betydelse/metafor (1820).

Kommentar

Jfr *grov*.

illojal – Även grupp 3, s. 31.

- som i förh. till en annan (till egen fördel) använder metoder som inte anstår en gentleman, även om de inte är direkt brottsliga; som i sitt förhållande till en annan sviker det förtroende som denne kunde ha rätt att hysa för honom, som inte handlar öppet och ärligt.

Nu promenerar han av sig sin misräkning över att ha en illojal hustru. Bonniersromaner 1976.

nytt ord/till *lojal* (1883).

Kommentar

Enligt SAOB finns från och med 1883 dessutom en knappast bruklig betydelse 'lagkränkande'; 'som sätter sig upp mot den bestående ordningen'. I denna betydelse förekommer ordet egentligen bara i ordböcker o.d. Jämför dock Jan Myrdal: *En illojal europés beklännelser* (1983).

kälkborgerlig

- utmärkande för en kälkborgare el. hans uppfattning.

Där fanns det verkliga män, män av värld med vidsyn, perspektiv på tillvaron. Men varje rörelse har ju också det där mellanskiktet av inskränkta eftersägare och mer eller mindre kälkborgerliga maktmäniskor. Bonniersromaner 1981.

nytt ord/till kälkborgare (1823).

Kommentar

Jfr *kälkborgare*: (ringaktande benämning på) småstadsborgare (utan högre intressen), småborgare, person med inskränkt el. småaktig syn på tingen; spetsborgare, filister. Jfr *borgerlig*, *brackig*.

lojal – Även grupp 3, s. 32.

- som uppfyller sina (rättsliga och moraliska) förpliktelser (mot en annan), som (mot en annan) iakttagert hederns fordringar el. avhåller sig från svek el. knep el. obstruktion o.d.

Du vill vara lojal mot din man. Du vill inte ha mig. Bonniersromaner 1976.

nytt ord/lån; franska (1825).

nedlåtande – Även grupp 7, s. 61; Jfr under *Minskning*, s. 27.

- som bemöter folk med överlägsen välvilja.

Mr John Vyner [...] såg vänligt nedlåtande på förste bokhållaren. SAOB (1909).

ny betydelse/vidgning (1826).

Kommentar

Betydelsen 'överlägset välvillig' är möjligen resultatet av en betydelseförändring som beror på ett samhälle med delvis upplösta klassgränser eller mindre tydliga skrank mellan sociala grupper och, kanske framför allt, större stolthet och självmedvetande hos breda lager. I sådant läge finns inte så många tillfällen där den ursprungliga betydelsen (vänlig, "gemen") blir aktuell. Referentmängden, dvs. överklassmänniskor som uppmärksammas med att behandla någon från lägre klass vänligt, minskar alltså eller försvinner. Kvar finns emellertid fenomenet att någon behandlar en medmänniska välvilligt men drygt överlägset. Detta har kommit att beskrivas med det gamla ordet *nedlåtande*. Den nya betydelsen kan beskrivas såsom vidgning. Ordet används nämligen om något omedelbart vid sidan av vad det gjorde tidigare och den nya betydelsen har utvecklats ur den äldre. Jfr *gemen*.

småborgerlig

- kälkborgerlig

Klämd mellan småborgerliga föräldrars ambition att han skall liera sig med dem som återfinns högre upp på socialstegen och deras förbud mot kamrater som Stena, "kommunisten", vet han inte riktigt vart han skall ta vägen med sig själv. Press 76. nytt ord/till småborgare (jfr tyska kleinbürgerlich) (1869).

Kommentar

Jfr *småborgare* 'person med mer el. mindre utpräglad beredvillighet att (genom idogt arbete och oförargligt levnadssätt) underordna sig el. solidarisera sig med det kapitalistiska samhällssystemet, person med inriktning på det egna el. med småskuren el. inskränkt inriktning el. livssyn'.

solidarisk

- som visar prov på samverkan el. samhörighet el. lojalitet el. håller (obrottsligt) samman.

Yngre och äldre elever voro [...] förbundna genom den falska "hederslag" som föreskref, att kamraterna skulle vara solidariska äfven i det onda och strängt förtiga hvarandras felsteg. SAOB (1892).

Det är klart att vi ska vara solidariska och toleranta, men inte faan ska de bo på min gata. Skantze (1993:21).

ny betydelse/vidgning (1867).

Kommentar

Betydelsen är en vidgning av en juridisk betydelse 'som utgör el. har samband med en för två el. flera personer gällande gemensam förpliktelse vilken är så utformad att var och en av dem som förpliktelsen åvilar är skyldig att vid anfordran fullgöra hela förpliktelsen odelad.'

utåtriktad

- som gärna tar kontakt med andra människor.

Jag börjar redan förvandlas från utåtriktad till inåtvänd. Bonniersromaner 1981.

ny betydelse/metafor (1910).

Kommentar

Jfr *social*.

väluppfostrad

- opersonlig el. viljelös som en följd av att vara väluppfostrad.

Alla dessa enfaldiga fördomar, som gör oss europeer så avskyvärt väluppfostrade. Äldre svenska romaner (1930).

Eftersom hon är så satans väluppfostrad sitter hon ändå kvar, artig flinande och pratar och pratar. Gardell (1998:151).

ny betydelse/implikation (1920-talet?).

Kommentar

Ordet, som normalt har en neutral betydelse 'som har fått en god uppfostran' kan ges en negativt värderande aspekt och mer el. mindre skämtsamt implicera egenskapen 'opersonlig el. viljelös som en följd av att vara väluppfostrad'. Betydelsen behöver dock starkt kontextuellt stöd (*så avskyvärt, så satans väluppfostrad*).

5.4.2. *Minskning*

Utmärkande för grupp 2 är att det har tillkommit förhållandevis många ord (14 stycken, eller 20 om man inkluderar orden för själviskhet nedan). De som har minskat (9 stycken) har ofta fått en mer specialiserad betydelse (*anständig, artig, hygglig, ohövvisk*). Ordet *fräck* har en ganska framträdande ny betydelse som beskrivs i grupp 7. Orden *gemen* och *nedlåtande* har kanske minskat respektive försvunnit i den här aktuella betydelsen p.g.a. att människor numera sällan beskrivs som tillhörande en hög eller låg klass. I så fall är detta exempel på ord som förändrats i tämligen uppenbar anslutning till det gamla klassamhällets försvinnande.

anständig – Jfr grupp 4, s. 38.

- som uppför sig el. uppträder på ett passande el. korrekt sätt, som vet att skicka sig.

Han är mycket anständig i tal och sätt (för att vara endast en tjenare). SAOB (1889).

Du skall inte umgås annat än med anständigt och hyggligt folk. SAOB (1900).

minskad anv./mindre br., ngt ålderdomligt.

artig

- som har ett behagligt, vinnande, intagande sätt; behaglig, angenäm, älskvärd.

I övrigt var så väl kungen som prinsen och prinsessan ganska artig. Tegnér (1823:142).

Se, hvad han gör sig artig emot gubben. SAOB (1842).

minskad anv./dött (1892).

Kommentar

Ordet används numera i den specialiserade betydelsen 'hövlig', 'uppmärksam', 'förbindlig'; ofta med bibegrepp av konventionalism och yttre sken. Äldsta belägg för denna specialiserade betydelse är 1787.

fräck – Även grupp 4, s. 39; Jfr grupp 7, s. 59.

- djärv el. tilltagsen på ett sätt som öppet trotsar lag, sed, samvete o.d.; skamlös, oblyg; oförskämd.

Mot Pechlin, den fräckaste af alla att gifva och taga mutor, haglade beskyllningar. SAOB (1877).

minskad anv./mindre br.

gemen

- i fråga om den egenskapen hos någon i högre ställning att han umgås otvunget och vänligt med personer av lägre stånd: tillgänglig, folklig.

Herrarne voro så ofantligt gemena och tilläto icke, att han tog af sig förskinnnet en gång. SAOB (1887).

Han var gemen bland gemena också, när pigor och drängar och gesäller skulle ha bröllop, fick de hållas hemma i hans bostad. Koch (1916:49).

[Hushållerskan] gjorde [...] sig så gemen, att hon frågade honom [dvs. fiskargubben] om det tecknade sig till att bli ett gott fiskafänge. SAOB (1922)

minskad anv./mindre br.

Kommentar

Enligt SAOB är betydelsen utvecklad ur betydelsen 'gemensam; samfälld' och alltså väl närmast en implikation. Betydelsen 'elak' är belagd före 1800.

grov

- som visar brist på kultur el. förfining, plump.

En grov karl, som, om han funnes till, skulle vända upp och ned på gator och torg. Almqvist (1839:252).

Även hopen av de kristna pilgrimerna är rå och grov. Bremer (1861:258).

minskad anv./föga br., utom i frasen *grov i mun*.

Kommentar

Jfr *grovhuggen*.

hygglig – Se grupp 1, s. 19; Jfr grupp 6, s. 52.

- bra, utmärkt, välartad, anständig, ärbar.

nedlåtande – Jfr under *Nyheter*, s. 24, och grupp 7, s. 61.

- vänlig i umgänget med folk i lägre ställning, "gemen".

Under sina resor umgicks Carl [XI] på det mest nedlåtande sätt med allmogen. SAOB (1831).

Hofpredikanten Nordensson, som tycktes vara [...] nedlåtande och anspråklös, så att han rätt ifrigt språkades med oss. SAOB (1846).

minskad anv./dött (1888).

ohövvisk

- som inte betar sig el. talar o.d. på passande el. anständigt sätt; inte belevad; äv.: inte ärbar el. anständig, skamlös.

Florentinskorna äro [...] fräcka och ohöfviska öfver all beskrifning. SAOB (1874).
minskad anv./föga br.

ränkfull

- full av ränker, listig och svekfull; särsk. om person: som använder list och svek för att uppnå sina syften, intrigant.

Tro mera en man – när det inte rör kärlek nemligen! – än Ni tror en ränkfull, elak qvinna! Strindbergs brev.
minskad anv./föga br.

Kommentar

Ordet har ersatts av *intrigant* (1795).

5.4.3. Minskning > Ökning

Ordet *social* har minskat i användning (i betydelsen 'sällskaplig') och sedan ökat, dock möjligen med viss betydelseförändring. I den senare användningen betonas kanske detta att umgås med andra inte bara som något man gärna gör utan också som en förmåga.

social – Även grupp 3, s. 37.

- sällskaplig, som gärna umgås med andra; som har god förmåga att umgås och fungerar bra tillsammans med andra.

[T. Wisén var trots viss tillbakadragenhet] *i själfva verket social. I sällskapslifvet deltog han gärna, och han älskade att öfva gästfrihet.* SAOB (1892).

Kanske har [...] Leopold] inte varit "social" i den meningen att han gärna har gått på sammanträden. SAOB (1953).

Förut när man satt på kåken väntade man bara ut tiden så att man kunde gå ut och fortsätta igen, säger han. Här får man jobba med sig själv. Jag vill bli social. SAOB (1980).

(metonymi el. implikation) minskad anv./mindre br. (jfr språkprovet 1953) > ökad anv. (1980).

Kommentar

Användningen i sen tid är möjligen ingen fortsatt användning av den som representeras av språkproven 1892 och 1953 utan en ny metonymisk eller möjligen implikativ utveckling direkt av betydelsen 'samhällelig' till betydelsen 'som passar bra i socialt (= samhälleligt) liv'. Jfr *utåtriktad* och i fråga om betydelseutvecklingen *rationell*.

5.4.4. Ord för själviskhet

Som en underavdelning i grupp 2 urskiljs ord för själviskhet. Dessa är påfallande nya. Kanske har det sin förklaring i att individen i det moderna samhället kan söka sig eller tvingas till nya, mindre reglerade sammanhang eller får stå mer eller mindre ensam då gamla grupperingar upplöses. Det kanske då krävs att själviskheten påtalas och modifieras till en socialt acceptabel nivå.

egocentrisk

- som bara tänker på sig själv, som sätter det egna jaget i centrum, självupptagen.

Prentiös och egocentrisk med krav att alltid stå mitt i solen och alltid få ta först av allting. Bonniersromaner 1981.

nytt ord/till latinets *ego* och *centrum* (el. lån från danska) (1913).

egoistisk

- som bara tänker på sig själv och saknar känsla för andra, självisk.

En riktig fähund. Tarvlig, egoistisk, hänsynslös, grym. Bonniersromaner 1981.

nytt ord/till *egoist* (delvis lån från danska el. tyska) (1816).

egotrippad

- som (överdrivet) värnar om sig själv och sin personliga tillfredsställelse; som vill vara i centrum.

Patrick är så känd från Dallas att han antagligen är en både självisk och egotrippad typ. Press 98.

nytt ord/till *egotripp* (lån; engelska (1970-talet)) (1977).

inkrökt

- ensidigt inriktad på sig själv el. egna problem.

Så länge som människan är själviskt inkrökt i sig, "tjänar allt som möter oss blott att stegra själviskhetens kramp". SAOS (1923).

Ingen sympati, ingen förståelse för hennes känslor. Han körde vidare helt försjunken i sig själv. Lättfunna ord – "självbelåten" och "inkrökt" – pressade hennes läppar ännu tunnare och mera förbittrade. SAOS (1952).

ny betydelse/metafor el. betydelselån; latin *incurbatus in se* (1923).

inåtvänd

- inställd el. inriktad på el. upptagen av el. fördjupad i det inre el. själsliga el. andliga; äv.: fördjupad i sig själv.

I sällskap med [...] kamraterna var han alltid tyst, inåtvänd. SAOB (1893).

ny betydelse/metafor (1867).

självcentrerad

- självupptagen.

Hon är oerhört självcentrerad. Drougge (1997:89).
nytt ord/lån; engelska *selfcentred* (1932).

5.5. Grupp 3. Ord för egenskap med speciell tanke på arbets- och samhällsliv

Det kan antas att vissa karakteristika hos personer i deras egenskap av arbetskamrat, affärspartner eller samhällsmedborgare o.d. är speciellt viktiga och att det därför finns ord för dem. Orden här i grupp 3 avtecknar sig naturligtvis inte knivskarpt gentemot grupp 2 eller 4, där också några grupp 3-ord finns upptagna.

5.5.1. Nyheter

Bland nyheter i grupp 3 märks dels en sen tids ordanvändning (*aggressiv, engagerad, flexibel, framåt, hungrig, innovativ, professionell, proffsig*), dels äldre nyheter (*rejäl, renhårig, ociviliserad, okultiverad*). Under rubriken *Nyhet > Minskning* nedan finns några fler.

aggressiv – Jfr grupp 6, s. 51.

- på hugget.

I det här gamet finns bara vinna eller försvinna. Ett företag som har nittio procent av marknaden måste vara lika aggressivt som ett som har tio procent. Drougge (1997:64).

ny betydelse/metafor (el. lån från amerikansk engelska) (1970-talet?).

Kommentar

1970-talets metaforiska betydelse används i synnerhet i fråga om sport, ekonomiskt handlande eller karriär. Annars finns redan tidigt en metaforisk användning belagd, t.ex. *En nyvald kammare [är] aggressivare än en, som redan har några år bakom sig.* SAOB (1896).

ambitiös – Jfr nedan under *Minskning*, s. 35.

- full av medveten inriktning på att nå ett mål.

Anna Sundqvist, fin, ambitiös och underbart begåvad. Bonniersromaner 1981.

Vi har en väldigt inspirerande körledare i Ragnar Muhl. Lagom ambitiös på ett behagligt sätt. Press 98.

ny betydelse/vidgning (1951).

Kommentar

Ordet har numera en tendens till negativ bibetydelse ('full av löjlig el. överdriven inriktning på att nå ett mål'; implikation?). Jfr *Hon har alltid varit fruktansvärt ambitiös med barnen, att dom ska lyckas*. Bonniersromaner 1981. *Jag var då ännu relativt ung, framför allt ambitiös, äregirig*. Bonniersromaner 1981. Denna betydelse har möjligen influerats av engelskans *ambitious* (och utgör därmed ett lån från engelska). Den negativa bibetydelsen påminner om den äldre betydelsen 'ömtålig om sitt anseende', 'ärelysten', fastän ordet i äldre tid inte nödvändigtvis var negativt värdeladdat. Jfr *seriös*, som inte har den negativa bibetydelsen. Jfr *hungrig*.

engagerad

- aktivt intresserad och djupt inbegripen, särskilt i fråga om dagsaktuella politiska el. samhälleliga frågor.

Det är inne just nu att vara engagerad, att protestera. Press 65.

Som tonåring var hon diskussionslysten och engagerad. Besvärlig, menar hon själv. – Jag ifrågasatte allt och sökte något slags sanning. Press 98.

Jag ville arbeta med något som kändes värdefullt, få engagera mig för andra människor, något som jag tycker är viktigt. – Man tror sig veta att eftersom jag inte varit med i Amnesty, så har jag inte varit engagerad. Det är inte sant. Press 98.

ny betydelse/lån; engelska (1960-talet).

flexibel – Se grupp 2, s. 22.

- som har förmåga att anpassa sig.

framåt

- som energiskt tar initiativ.

Driver bokförlag, ger ut tidningar, är med i ZTV och är framåt, kul och säker på sin sak. Gardell (1998:141).

ny betydelse/metafor (1943).

hungrig

- på hugget, ivrig att vinna ära o.d.

Om Jesper Blomqvist inte blir ordentligt i form i tid är det värre med alternativ. Erik Wahlstedt är den som varit mest alert och hungrig. Press 95.

CIA i Göteborg behöver en ung, hungrig medarbetare som skall hantera det taktiska TV-planeringsarbetet. Headhunter (2000).

ny betydelse/metafor (1995).

Kommentar

Jfr *Hungrig av förväntan satte jag kurs mot skulpturerna*. (Press 65). Sådan bildlig användning med bestämning (*av förväntan*) har sannolikt banat vägen för den absoluta användningen i språkproven ovan. Jfr *ambitiös*.

illojal – Se grupp 2, s. 23.

- som i förh. till en annan (till egen fördel) använder metoder som inte anstår en gentleman, även om de inte är direkt brottsliga; som i sitt förhållande till en annan sviker det förtroende som denne kunde ha rätt att hysa för honom, som inte handlar öppet och ärligt.

innovativ

- som har förmåga till nyskapande.

Diskussionen [...] kom aldrig igång. En innovativ fotograf föreslog att de skulle krama varandra efter presskonferensen. Det var aldrig aktuellt. Press 97.

nytt ord/lån; engelska (1970-talet).

insnöad

- som inte följer med sin tid.

Tony hade med skäl tyckt att hon var insnöad. Bonniersromaner 1976.

ny betydelse/metafor (1967).

lojal – Se grupp 2, s. 24; Jfr under *Nyhet* > *Minskning*, s. 34.

- som uppfyller sina (rättsliga och moraliska) förpliktelser (mot en annan), som (mot en annan) iakttagar hederns fordringar el. avhåller sig från svek el. knep el. obstruktion o.d.

miljömedveten

- intresserad av el. uppmärksam på (frågor som rör) miljön.

Anna vill förändra världen. Hon vill ta sitt ansvar. Hon vill vara miljömedveten. Gardell (1998:27).

nytt ord/sammansättning/efter inlånat mönster (1968).

Kommentar

Jfr *-medveten*.

oansvarig

- som inte känner ngt ansvar, som saknar ansvars känsla.

Du är en naiv och oansvarig barnunge. Ekström (2000:37).

ny betydelse/implikation (1935; om handling).

Kommentar

Betydelsen är en implikation av den numera döda betydelsen 'som inte har något ansvar', den negativa motsvarigheten till *ansvarig* 'som har ansvar'. Innebörden hos den utvecklade betydelsen kan parafraseras 'som är el. uppträder som om han vore utan ansvar'. Jfr *omyndig, proffsig*.

ociviliserad

- obildad, okultiverad, barbarisk; numera i sht i fråga om ohyfsat uppträdande o.d.

Det är [...] blott den ociviliserade hopen, som är liberal. SAOB (1822).

nytt ord/till *civiliserad* el. lån; franska (1822).

Kommentar

Numera används ordet oftast något skämtsamt eller ironiskt. Jfr *okultiverad, rå*.

okultiverad

- som saknar kultur och förfining, ociviliserad, obildad; om person numera i sht: som i sitt tal och sitt uppträdande visar (svår) brist på kultur, ofin, grovhuggen.

En italienare, invandrare, obildad, okultiverad, oslipad, omogen. Bonniersromaner 1981.

nytt ord/till *kultiverad* (lån; franska, ytterst medeltidslatin; äldsta belägg 1706) (1804).

Kommentar

Numera används ordet oftast något skämtsamt eller ironiskt. Jfr *ociviliserad, rå*.

professionell

- skicklig och rutinerad.

Det har varit en enorm upplevelse att få arbeta med alla dessa kraftfulla individualister som satsar oerhört professionellt och seriöst på sin idrott. Press 95.

ny betydelse/implikation (1960-talet).

Kommentar

Från ursprungsbetydelsen 'yrkesmässig' (första belägg i svenskan 1839) har det utvecklats en implikation 'skicklig och rutinerad (som en yrkesman)' (< 'professionell, alltså skicklig och rutinerad'). Ibland är bara den implicerade betydelsen giltig. Betydelsen kan då parafraseras 'som är som om han vore professionell'. Jfr *oansvarig, omyndig, proffsig*.

proffsig

- skicklig och rutinerad.

Lena stod bakom scenen hela kvällen och ”peppade” de påtagligt nervösa finalisterna. Och hon måste ha gjort ett bra jobb, för väl på scen var de sex banden imponerande proffsiga och avslappnade. DN 1987.

nytt ord/kortform för *professionell* (i implikativ betydelse) (1960-talet).

rejäl

- som gör rätt för sig; som inte är småskuren el. har baktankar; pålitlig.

Kommissarien ä en bra å rejäl kar, men fy faen, yrket! SAOB (1900).

ny betydelse/metafor (1887).

renhårig – Även grupp 4, s. 38.

- oklanderlig el. fläckfri i moraliskt avseende, i sht i fråga om vissa fundamentala, enkla moralregler som gäller för den (dagliga) mänskliga sammanlevnaden överhuvud el. i en viss krets (t.ex. av arbetskamrater), med tanke särsk. på uppriktighet, lojalitet, pålitlighet, hederlighet, frihet från svek el. falskhet el. förräderi o.d.

Han var absolut renhårig i sina affärer. SAOB (1840).

Du verkar renhårig. Rak. Naturlig. I de flesta mänskliga relationer tvingas man in i ett rollspel men mot Dig blir man uppriktig – sig själv. Bonniersromaner 1981.

ny betydelse/metafor (1840).

seriös – Jfr grupp 4, s. 41.

- som har el. uttrycker en fast föresats el. ett allvarligt menat el. verkligt intresse (särsk. om spekulant); äv.: som helhjärtat ägnar sig åt sitt arbete, ambitiös.

Villatomter [...] köpes omg[ående] kontant av seriösa spekulanter. SAOB (1963).

Seriös telefonförsäljare. SAOB (1964).

Seriös. Kontaktannons (2000).

ny betydelse/specialisering (1929 om sak; 1963 om person).

Kommentar

Jfr *ambitiös*, som visar en tendens till negativ bibetydelse.

5.5.2. Nyhet > Minskning

Här några nyheter som har fått inskränkt bruklighet, möjligen efter att först ha använts tämligen flitigt.

lojal – Jfr under *Nyheter*, s. 32.

- som rättar sig efter gällande lagar el. föreskrifter, laglydig; som är sin lagliga överhet trogen.

Jag är af naturen lojal ty "En skall styra med kraft och vett". SAOB (1825).

En loyal undersåte. SAOB (1852).

nytt ord/lån; franska (1825) > minskad anv./mindre br., utom i skildring av äldre el. speciella förhållanden; jfr språkprov 1852.

omyndig

- som saknar mogenhet och självständigt omdöme o.d., omogen.

Liksom Lindfors' liga säger om mig att jag som biskop skulle låta leda mig av Heurlin, så heter det om dig att du skulle styras av Lamér; ty att vi bägge äro omyndiga tas för givet. Tegnér (1823:158).

ny betydelse/implikation (1806) > minskad anv./föga br.

Kommentar

Implikationen utgår från den ännu giltiga betydelsen 'som inte uppnått lagstadgad myndighetsålder (och därför saknar full rättslig handlingsförmåga) el. (om person som uppnått myndig ålder) som genom domstolsbeslut av särskilda skäl (t.ex. ålderdomssvaghet, sinnessjukdom, slöseri o.d.) förklarats sakna (full) rättskapacitet (och därför ställts under förmyndare)'. Implikationen kan parafraseras 'som uppträder som om han vore omyndig'. Jfr *oansvarig, professionell*.

redbar – Även grupp 4, s. 38.

- hederlig, ärlig; uppriktig; pålitlig; som vill göra rätt för sig, plikttrogen och skötsam.

Redbar [... dvs.] Som är ordentlig och söker göra rätt för sig. DALIN (1855).

Oaktadt sina svårigheter var min far fullkomligt redbar i alla affärsförhållanden. de Geer (1892:3).

Det är signaturen "Ensam på gården". En redbar lantbrukare som anropar från någon kvinnofattig landsända. Press 98.

ny betydelse/metafor (1824) > minskad anv./mindre br., ngt högtidligt el. skämtsamt.

Kommentar

Metaforisk användning av ordet i betydelsen 'som är av värde, värdefull; gedigen; fullgod'.

5.5.3. Minskning

De flesta sådana ord i fråga om arbets- och samhällsliv som minskat i användning har en moralisk bibetydelse och har i sen tid ofta kommit att uppfattas som mer eller mindre högtidliga. Detta kan återspegla en

sakligare, kanske kallare och mindre mänskligt uppfordrande syn på affärsliv, som möjligen har kommit att präglade flera sektorer i samhället.

Ordet *rå* är intressant, liksom de närbesläktade *ociviliserad* och *okultiverad*. De senare har tagits upp under rubriken *Nyheter* men kan liksom *rå* vara svåra att använda idag. De är nämligen ord från en tid då bildning och kulturell danning var mer självklara i fråga om innehåll och utformning. Numera får orden lätt en skämtsamt bibetydelse av självgod, borgerlig kultur vars glans har falnat.

ambitiös – Jfr under *Nyheter*, s. 30.

- ömtålig om sitt anseende.

Ambitiös [... dvs.] *Årelysten, mån om sin heder och sitt rykte*. DALIN (1852).

minskad anv./dött (1875).

oförvitlig – Även grupp 4, s. 40.

- i fråga om en människas livsföring el. fullgörande av sina åligganden o.d.: som inte kan tillvitas ngt (moraliskt) förkastligt el. vanhedrande, mot varsandel ingen anmärkning kan riktas, som för en i alla avseenden hedrandeandel, ”ostrafflig”; oklanderlig, otadlig.

Marcus Wallenbergs sociala ambitioner – att bli erkänd inte bara som en oförvitlig samhällsmedborgare utan som en av dess ledande ekonomiska tänkare – kan te sig komiska om de inte var så gravallvarliga. Bonniersromaner 1981.

minskad anv./mindre br., ngt ålderdomligt el. högtidligt.

oväldig

- opartisk i fråga om skipande av rättvisa el. ställningstagande till frågor av praktisk art (särsk. vid utövandet av ett ämbete); ibland allmänna, närmande sig bet.: rättrådig.

En oväldig domare. SAOB (1899).

minskad anv./föga br.

redlig – Även grupp 4, s. 40.

- som för en redligandel; som handlar (el. tänker) redligt; hederlig; ärlig, oppriktig.

Den ärlige vill icke bedraga; den redlige bedrager icke i handel ochandel. Den sednare handlar utan svek, och den förre tänker äfven ädelt. SAOB (1798).

minskad anv./mindre br.

Kommentar

Numera ngt ålderdomligt och med bibetydelse av förlegad, kanske förindustriell affärsmoral (jfr SAOB-citatet, som tack vare att det är så illustrativt har anförts trots att det är äldre än 1800).

rå

- som inte utvecklats el. förädlats el. förfinats el. förbättrats genom kultur el. civilisation el. uppfostran el. utbildning o.d.; primitiv, outvecklad; enkel; grov.

Den råa hopen skall till ex. all tid sätta farsen framför den högre komedien. SAOB (1801).

Även hopen av de kristna pilgrimerna är rå och grov. Bremer (1861:258).

Det oförsvarliga sätt varpå prästbildningen hittills blivit behandlad av teologiska fakulteterna, som i allmänhet skickat mig djäknarne tillbaka råare och okunnigare än de emottagit dem, har föranlett mig till den inrättning att för blivande präster och innan examen beviljas läsa 2 à 3 månader över teologi. Tegnér (1842:88).

minskad anv./föga br., utom i stelnade uttrycket *den råa massan* el. *hopen*.

Kommentar

Utom i stelnade uttrycket *den råa massan* el. *hopen* numera endast i specialiseringen 'brutal', 'hänsynslös'. Den betydelsen är äldst belagd 1749. Jfr *ociviliserad, okultiverad*.

rättrådig – Även grupp 4, s. 40.

- rättvis; hederlig, rättskaffens.

Vi som hade förmånen att uppleva honom på nära håll vill i honom gärna se sinnebild för den gamla tidens ämbetsmän när de var som bäst. Kunnig, arbetsam, rättrådig, pliktrogen och lojal men ändå pådrivande var han en god förebild för andra. Press 97.

Calle fick låtsas att han var den självutnämnt rättrådige Arbetaren–snubben medan han skrev. Drougge (1997:221).

minskad anv./ngt ålderdomligt el. högtidligt.

Kommentar

Med bibetydelse av förlegad moral som inte passar in i modernt ekonomistiskt förvaltnings- och näringsliv.

rättskaffens – Även grupp 4, s. 41.

- som alltid handlar i överensstämmelse med lag och rätt el. allmän rättsuppfattning el. med vad som anses vara moraliskt rätt el. rättvist o.d. (och fullgör sina åtaganden på ett samvetsgrant och plikttroget sätt).

Lydnad för Lagen jemte samvetsgranhet och ordentlighet i tjensten äro de första villkoren för hvarje rättskaffens Tjensteman. SAOB (1834).

minskad anv./mindre br., ngt ålderdomligt el. högtidligt.

5.5.4. *Minskning > Ökning*

social – Se grupp 3, s. 28.

5.6. Grupp 4. Ord för egenskap med speciell tanke på vad som är rätt eller fel i moralisk mening

Det kan vara intressant att försöka urskilja ord där personers egenskaper beskrivs med moralisk bibetydelse, för att se om eventuellt ändrad moraluppfattning ges uttryck i ordanvändningen.

Det finns bara fem nya ord i denna grupp, och tre av dem har kommit lite ur bruk. Dessutom är sådana äldre ord som har fått minskad bruklighet påfallande många (se under rubriken *Minskning*). Är det en återspeglning av att moral skulle ha kommit i skymundan i det offentliga livet eller att en värderativism gjort det mindre vanligt att kategoriskt uttala sig i mer absoluta termer om rätt eller fel? Jfr grupp 6 (*Ord för vänlighet och motsatsen*). Bland de ord som minskat i användning märks bl.a. sådana som hör till en i allmänhet övergiven sexualmoral (*anständig, dygdig, liderlig, osedlig, sedeslös, sedig, sedlig, ärbar*).

5.6.1. *Nyheter*

hederlig – Jfr grupp 1, s. 19.

- som inte gör sig skyldig till ngt bedrägligt, som inte bedrar.
Ambition att bli som han: intelligent, rakryggad, hederlig. Bonniersromaner 1981.
ny betydelse/specialisering.

Kommentar

Specialiseringen 'som inte bedrar' kan ha utvecklats före beskrivningsperioden, men beskrivningen av HEDERLIG moment 8 i SAOB tyder på att betydelsen var av konnotativ karaktär 1930.

Ordet är även beskrivningsmodifierande, och som sådant kan det även användas om något sakligt (*en hederlig begravning/damcykel; Jag hade lika gärna kunnat be dem göra hederliga laxsnittar. Ekström (2000:61)*). Betydelsen då är 'som är vad det sägs vara utan fusk'.

renhårig – Se grupp 3, s. 33.

- oklanderlig el. fläckfri i moraliskt avseende, i sht i fråga om vissa fundamentala, enkla moralregler som gäller för den (dagliga) mänskliga sammanlevnaden överhuvud el. i en viss krets (t.ex. av arbetskamrater), med tanke särsk. på uppriktighet, lojalitet, pålitlighet, hederlighet, frihet från svek el. falskhet el. förräderi o.d.

5.6.2. *Nyhet > Minskning*

anständig – Jfr grupp 2, s. 26.

- som överensstämmer med (den konventionella) blygsamhetens fordringar, i sht i fråga om förhållandet mellan man och kvinna, sedesam.

Jag är [...] en gift, anständig hustru! SAOB (1851).

ny betydelse/specialisering (1805; om sak) > minskad anv./mindre br., ngt ålderdomligt el. skämtsamt förlöjligande.

Kommentar

Ordet beskriver i hög grad en persons uppträdande, men också en inre egenskap. Vid användning idag har ordet ofta en (skämtsamt) bibetydelse av äldre, borgerlig sexualmoral.

redbar – Se grupp 3, s. 34.

- hederlig, ärlig; uppriktig; pålitlig; som vill göra rätt för sig, plikttrogen och skötsam.

osedlig

- omoralisk; sedeslös, otuktig.

En osedlig människa. DALIN (1855).

nytt ord/till *sedlig* (1817) > minskad anv./mindre br., ngt ålderdomligt el. med bibetydelse av övergiven sexualmoral.

5.6.3. *Minskning*

dygdig

- som äger dygd(er), moralisk, sedlig, rättsinnig; särsk. (speciellare): som följer sexualmoralens bud, ärbär, kysk.

Gån till denna dygdige, som Religionen [...] danat till ett efterdöme af ordning och seder. SAOB (c. 1800).

Alla [flickor] äro [...] dygdiga tills de fallit. SAOB (1858).

minskad anv./mindre br., ålderdomligt el. skämtsamt.

Kommentar

Vid användning idag har ordet ofta en (skämtsam) bibetydelse av äldre, borgerlig (sexual)moral.

fräck – Se grupp 2, s. 26; Jfr grupp 7, s. 59.

- djärv el. tilltagsen på ett sätt som öppet trotsar lag, sed, samvete o.d.; skamlös, oblyg; oförsämd.

god – Jfr grupp 1, s. 19 och grupp 6, s. 55.

- som strävar efter att i sitt liv och sina handlingar förverkliga ett sedligt ideal, rättsinnig.

Om någon är god eller ond, det gör hans skäl hvarken bättre eller sämre. SAOB (1838).

minskad anv./mindre br., ngt högtidligt.

liderlig

- som för ett oordentligt el. utsvävande levnadssätt el. hänger sig åt omåttlighet i mat el. dryck, i njutningar o.d., sedeslös, lättsinnig; omåttlig.

Stundom [...] blandade sig [...] en och annan prest bland ridande bönder och skojare [på en marknad]; red, drack och svor som dessa, och bytte med dem hästar. Så liderliga medlemmar af ståndet funnos den tiden. SAOB (1838).

minskad anv./dött (1838).

- som visar otyglad könsdrift och för ett otuktigt levnadssätt, lysten, vällustig, grovt osedlig, otuktig.

Den gamla liderliga bocken [dvs. gubben]! SAOB (1935).

(specialisering) minskad anv./mindre br., ngt skämtsamt.

Kommentar

När ordet idag används (i betydelsen 'vällustig', 'grovt osedlig') är det oftast skämtsamt och med bibetydelse av äldre tids sexualmoral.

oförvitlig – Se grupp 3, s. 35.

- i fråga om en människas livsföring el. fullgörande av sina åligganden o.d.: som inte kan tillvitas ngt (moraliskt) förkastligt el. vanhedrande, mot varsandel ingen anmärkning kan riktas, som för en i alla avseenden hedrande vandel, "ostrafflig"; oklanderlig, otadlig.

redlig – Se grupp 3, s. 36.

- som för en redlig vandel; som handlar (el. tänker) redligt; hederlig; ärlig, uppriktig.

ren

- fri från allt som i sedligt el. moraliskt el. religiöst avseende uppfattas såsom smutsigt el. "lågt".

Alla människor som hörde'n måste dansa, otuktigt och horiskt gick den dansen i vildhet över stock och sten, ingen kunde motstå, de renaste sinnen drogs in i samma fördärv. Koch (1916:54).

Det var den renaste man jag råkat i mitt liv. Han vände sig helst bort från det onda. SAOB (1930).

minskad anv./mindre br., med bibetydelse av religiöst grundad moraluppfattning från äldre tid.

rättfärdig – Jfr grupp 7, s. 62.

- som alltid gör vad som är rätt (el. gott), som har det rätta (el. goda) såsom norm för sitt handlande.

Redlig i ord och rättfärdig i handling, ville [... min lärare] hos mig inympa redlighet och rättfärdighet. SAOB (1817).

minskad anv./föga br., utom i Bibeln och bibelfärgat språk.

Kommentar

Med betydelsen 'som alltid gör vad som är rätt' används ordet numera nästan bara i Bibeln och i religiöst språk, utom i uttrycket *sova den rättfärdiges sömn*.

rättrådig – Se grupp 3, s. 36.

- rättvis; hederlig, rättskaffens.

rättsinnig

- som har det rätta sinnelaget; ärlig, hederlig; rättänkande, rättskaffens.

Hans [Abrahams] framfärd är överallt fredlig, from och rättsinnig. Bremer (1861:180).

minskad anv./mindre br., ngt ålderdomligt.

rättskaffens – Se grupp 3, s. 37.

- som alltid handlar i överensstämmelse med lag och rätt el. allmän rättsuppfattning el. med vad som anses vara moraliskt rätt el. rättvist o.d. (och fullgör sina åtaganden på ett samvetsgrant och pliktroget sätt).

sedeslös

- omoralisk (i sht i sexuellt avseende), osedlig, otuktig.

Pennan [var] i gång [...] *gnisslande öfver sedeslös ungdom*. SAOB (1882).
 minskad anv./mindre br., ngt ålderdomligt el. med bibetydelse av övergiven sexualmoral.

sedig – Även grupp 7, s. 70.

- med tanke helt el. väsentligen på moraliska (särsk. sexualmoraliska) förhållanden: i sedligt el. moraliskt avseende god; äv. med tanke väsentligen el. enbart på de yttre formerna för någons uppträdande: som uppträder i enlighet med vad god sed fordrar; som har ett hyfsat el. väluppfostrat sätt.

[Drängen] *tänkte ju icke på henne "för att ega henne", utan blott på [...] hur "sedig och anständig" hon var mot de andra "tösera"*. SAOB (1843).

Så länge han stannade i skolan, var Johan Nybom en god, anspråkslös och sedig yngling med ett varmt hjärta. de Geer (1892:32).

Prosten Springer kände Maria som ett sedigt läsbar. SAOB (1929).

minskad anv./föga br.

Kommentar

Jfr *anständig*, *dygdig*, *sedlig*, *ärbar*. Ordet används numera i synnerhet, fast mindre brukligt, om djur i betydelsen 'lydig', 'from'.

sedlig

- moralisk; ofta i sexuellt avseende.

En sedligare yngling [än Berzelius] i allt som eljest kan utgöra hans ålders förvillelser, [har] aldrig lemnat ett undervisningsverk. SAOB (1848).

Det passade honom särskilt illa just nu när han planerade att förlova sig med en Norrköpingsflicka av ganska förmögen, sedlig och förnäm släkt. Bonniersromaner 1981.

minskad anv./mindre br., ngt ålderdomligt el. högtidligt.

Kommentar

Vid användning idag har ordet ofta en bibetydelse av gammaldags, religiöst grundad sexualmoral.

seriös – Jfr grupp 3, s. 33.

- full el. präglad av (sedligt) allvar, inte ytlig el. lättsinnig.

Slutligen frågade han: "Är ni religiös?" "Varför tror ni det?" frågade jag. "Ni verkar lite seriös, tycker jag," svarade han. SAOB (1947).

minskad anv./mindre br.

simpel

- moraliskt föraktlig el. mindervärdig; tarvlig.

Att du kunde vara så simpel, så mycke gott som ja har gjort dej [...] ändå visade du deckarna på mej när ja låg å sov. Koch (1916:155).

(metonymi) minskad anv./mindre br.

Kommentar

Användningen om person är sannolikt metonymisk och utgår från *simpel* använt om sak ('alltför enkel'; 'dålig'). Jfr *tarvlig*.

slem

- i moralisk el. religiös mening dålig, ond, usel.

Ryssarna satsar allt vad de äger [...] för att passera de slemma kapitalisterna. SAOB (1957).

minskad anv./mindre br., oftast ngt skämtsamt.

slum

- dålig, usel.

Simon kände sig slum och dålig och okarsk och ful i mun. Koch (1916:226).

minskad anv./dött (1916).

ädel

- moraliskt förträfflig.

Han hade med sig någon fattig stackare, som där blev uppklädd. Då kände han riktigt in i själen vilken stor och ädel man han var. Koch (1916:165).

Under fullmåne förvandlades folk. Han ville förvandlas till en robot, en ädel och osårbar Autobot. Drougge (1997:123).

minskad anv./mindre br., ngt högtidligt.

ädelmodig

- moraliskt förträfflig; oegennyttig; särsk. i fråga om uppträdande mot underställda el. besegrade.

I denna sak har han ädelmodigt lovat sitt förord. Tegnér (1816:64).

Eva kände sig alltid nöjd med sig själv och enormt ädelmodig när hon for därifrån. Bonniersromaner 1976.

minskad anv./mindre br., ngt högtidligt.

ädelsinnad

- moraliskt förträfflig.

En ypperlig sällskapare, en god, ädelsinnad man är han alltid. Bremer (1861:135).

Under mitt vistande i Stockholm dog därstädes min äldste, ädelsinnade och allmänt värderade broder Karl. de Geer (1892:149).

minskad anv./föga br.

ärbar

- som uppför sig el. uppträder på ett sätt som överensstämmer med (sexual)moralens krav, dygdig.

Fan vet hur jag lyckades göra en ärbar kvinna av dig. Bonniersromaner 1976.

Allt som sas var väl inte enbart smickrande för hennes anseende som ärbar änka.
Bonniersromaner 1981.

minskad anv./mindre br., ngt ålderdomligt.

Kommentar

Ordet beskriver en persons allmänna uppträdande, men också en inre egenskap. Vid användning idag har ordet ofta en (skämtsam) bibetydelse av äldre, borgerlig sexualmoral.

5.7. Grupp 5. Ord i fråga om intelligens och förnuft

Ord som beskriver en person såsom mer eller mindre klok eller mer eller mindre dum är vanliga i materialet. Det är inte att förvånas över eftersom det har noterats också i andra sammanhang att kreativiteten är stor när det gäller att skapa sådana ord, i synnerhet nedvärderande. Det är oftast i slang och ungdomsspråk som sådant nyskapande sker. En del ord vinner naturligtvis insteg i det gängse standardspråket och ersätter ibland äldre ord. Bland orden under *Nyheter* nedan har möjligen *flummig*, *knäpp*, *korkad*, *skärpt* och *urblåst* sådan populaspräglad bakgrund.

5.7.1. *Nyheter*

flummig

- intellektuellt oredig.

John Silver bevarade faktiskt sin hemliga identitet och blev tolkad i olika riktningar som både "flummig anarkist" och "militant pacifist". Bonniersromaner 1981.

nytt ord/lån; svensk slang (1973).

Kommentar

Ordet kommer sannolikt från narkotikaslang och är där en bildning till *lummig* el. engelska *flummery*. Jfr *flippad*.

genial

- utrustad med geni, snillrik (och originell).

Den geniale florentinaren [dvs. Machiavelli]. SAOB (1870).

nytt ord/lån; tyska (1843).

genialisk

- genial.

Den artistiska, genialiska damen. Almqvist (1839:168).

Verner var schackgeniet som inte var så genialisk längre. Bonniersromaner 1976.
nytt ord/lån; tyska (1810).

infantil – Jfr grupp 7, s. 60.

- dumt barnslig.

"Du är infantil." "Tack ska du ha för att du ville komma hit och hälsa på så du riktigt kunde platta till mig." "Jag säger det inte för att platta till dig. Det förstår jag ju att det inte hjälper. Du sitter antagligen och tänker på henne just nu, i detta ögonblick."
Bonniersromaner 1976.

ny betydelse/lån (latin) el. implikation (1841).

Kommentar

Betydelsen 'dumt barnslig' är ett klandrande eller en nedvärdering jämfört med *infantil* i den möjligen positiva, annars neutrala betydelsen 'som tillhör barnåren'; 'som är ett barn', 'barnslig'. Inbegreppet av den pejorativa konnotationen kan beskrivas som implikation.

Ordet kan mycket väl ha lånats med den klandrande betydelsen 'dumt barnslig', men betydelsen kan också ha utvecklats i svenskan.

insiktsfull

- som äger insikt(er) i rikt mått; kunnig.

En nitisk och insiktsfull lärare. SAOB (1807).

nytt ord/sammansättning (1807).

intellektuell

- som har förmåga till och intresse för tänkande och analys; bildad.

Den utmärktaste vetenskapsman, i Londons eller Paris's intellektuellaste kretsar.
SAOB (1839).

nytt ord/lån; franska (1839).

intelligent

- som har god fattningsgåva el. gott el. skarpt förstånd el. vaken tankeförmåga; som lätt inser el. begriper ngt, begåvad, klok, förständig; skarpsinnig.

Intelligent och bildad var han. SAOB (1887).

nytt ord/lån; franska (1839).

knäpp

- tokig; sinnesrubbad.

Är han knäpp?

Nej, inte det heller. Han är bara väldigt inbunden. Drougge (1997:105).

nytt ord/troligen till *knäppa* (1950-talet).

korkad

- dum.

En litet korkad herre. SAOB (1835).

Blått nagellack är för tonårstjejer som tuggar nervöst på tuggummi medan de funderar på om de är ordblinda eller bara genuint korkade. Gardell (1998:13).

ny betydelse/metafor (1835).

kreativ

- som har förmåga att komma med nya idéer (och förverkliga dem), nyskapande, idérik.

En riktig mor är inte påhittig eller berömd eller ens särskilt kreativ, utom med att baka kakor som ser ut som lamm. Bonniersromaner 1976.

Kreativ. Kontaktannons (2000).

nytt ord/lån; engelska (1959).

Kommentar

Jfr *dynamisk, fintlig, innovativ.*

obegåvad

- ointelligent, dum.

[Andalusiern] är okunnig, men ej obegåvad. SAOB (1900).

nytt ord/till *begåvad*, som är äldst belagt 1540 (1835).

rationell

- som handlar och tänker förnuftsmässigt (dvs. utan att förvirras av känslor el. affekter), nykter.

Det yppersta i [V. Benedictssons roman] "Pengar" är [...] porträttet av Selma, [...] viljestark och rationell, ärlig och omedelbar. SAOB (1949).

Den iskallt rationelle mannen i fjällrävenjacka kunde leda in henne i ett skyhögt spel. Drougge (1997:190).

ny betydelse/metonymi el. lån (franska el. tyska) (1882).

Kommentar

Metonymisk användning eller möjligen implikation av ordet i betydelsen 'förståndsmässig, logiskt grundad; som motsvarar förnuftets krav; förnuftigt ordnad'. Jfr motsvarande användning av ordet i tyska, franska, engelska. Jfr i fråga om betydelseutvecklingen *borgerlig, infantil, manlig, oansvarig, omyndig* och *professionell*.

skärpt

- intelligent.

Man ska vara snygg och kul och skärpt. Gardell (1998:19).

ny betydelse/metafor (1960).

smart

- (skicklig och) slipad, klurig.

Smartare affärsman fanns det icke på Söderhafsvärnarna. SAOB (1897).

nytt ord/lån; engelska (1892).

- intelligent.

Hon hade just börjat surfa på Nätet, sa hon och Natan märkte att hon redan snappat upp en massa och det var ju klart med en så smart morsa. Drougge (1997:371).

ny betydelse/vidgning (ngt skämtsamt) (1970-talet?).

störd

- som är från förståndet, sinnessvag; vars själsförmögenheter är mer el. mindre försatta ur normal funktion.

Störd till sina sinnen. SAOB (1807).

Under [...] valrörelsen blev Lafontaine knivhuggen av en mentalt störd kvinna. Press 95.

ny betydelse/metafor (el. möjligen kortform för det metaforiska uttrycket *störd till sina sinnen* (1970-talet)).

Kommentar

Jfr följande språkprov, där ordet har en tydligare metaforisk användning av verbfrasen *störa någon*. [Strindberg] *formligen avskydde vackra möbler; han kände sig "störd" av dem.* SAOS (1915). *Han kände sig litet störd av att romanens hjälte alls icke liknade någon drömriddare, för vilken det vore värt att bära sorg hela sitt liv.* SAOS (1932).

trångsynt

- inskränkt, fördomsfull.

Förlåt. Jag är en usel människa. En usel, trångsynt, petig liten djävul. Press 97.

nytt ord/sammansättning (1870).

Kommentar

Ordet är möjligen bildat med anslutning till *trångsint*.

urblåst

- dum.

Hon sitter och kråmar sig som en urblåst pinuppa. Drougge (1997:155).

ny betydelse/metafor (1964).

vidsynt

- kringsynt; fördomsfri, tolerant.

Blair är ingen vidsynt kosmopolit, snarare konservativ engelsk patriot. Press 97.

nytt ord/analogi (1901).

Kommentar

Ordet är möjligen bildat i analogi med *kringsynt*.

5.7.2. *Ökning*

enfaldig – Jfr under *Minskning*, s. 48, och grupp 7, s. 66.

- dum.

Fröken Lind är en enfaldig gås. SAOB (1906).

(specialisering) relativt ökad anv.

5.7.3. *Nyhet > Minskning*

förklok

- som vill gälla för att veta allt på förhand.

Förklok [...dvs.] Som vill gälla för att vara mycket klok och vid alla tillfällen söker visa sin klokhet. DALIN (1852).

ny betydelse/implikation (1852) > minskad anv./dött (1896).

Kommentar

Betydelsen är utvecklad ur betydelsen 'som på förhand inser vad som skall inträffa och vad som bör göras; förutseende' via implikation ('som i egna ögon har egenskapen att veta allt på förhand'). Jfr *mallig, rättfärdig, viktig*.

medveten

- som har god vetskap om el. är på det klara med (makt)förhållanden i samhället; insiktsfull.

Som mycket medveten kvinna läste hon Enquists pjäs, såg skillnaderna i mans- och kvinnospråk i styrkeförhållandena mellan kvinnorna och mellan kvinnorna och Strindberg. Press 76.

ny betydelse/specialisering (1960-talet) > minskad anv./mindre br.

Kommentar

Betydelsen är en specialisering av en pregnant användning av en mer allmän betydelse 'som har vetskap om el. är på det klara med ngt'. Ordet i denna betydelse är belagd 1853 och räknas här inte som beskrivning av personlig inre egenskap utan av mera tillfälligt tillstånd. Jfr *-medveten*.

trångbröstad

- fördomsfull.

Jag var rätt trångbröstad – trodde på äktenskaplig trohet. Bonniersromaner 1976.

ny betydelse/metafor (1807) > minskad anv./mindre br.

5.7.4. *Minskning*

djup

- djupsinnig.

Den återhållande kraften i samhället är icke mindre nödvändig än den framdrivande, och ej sällan ställa sig de ädlaste och djupaste naturerna på den återhållande sidan. de Geer (1892:178).

minskad anv./ mindre br.

enfaldig – Jfr under *Ökning*, s. 47, och grupp 7, s. 66.

- okunnig, oförståndig.

Elin tänker ej på annat än att vara kokett och på herrar, fastän hon blott är 14 år. Det är skamligt. Jenny försöker, som alla enfaldiga naturer, att likna henne, emedan hon ej har något karakteristiskt själv, och tänker bara på kläder. Alice och Hjördis (1885–86:102)

minskad anv./föga br.

fintlig

- fyndig (i fråga om att finna utvägar), påhittig.

[Amor] är fintlig och fallen för små skälmsstycken, men är sjelf dock lätt att narra. SAOB (1855).

minskad anv./dött (1834).

Kommentar

Jfr *dynamisk, kreativ*.

illmarig

- listig, illfundig; ofta med bibetydelse av godmodighet el. skämtsamhet o.d.: skälmsk.

Att han icke fick kyssa henne! Å, den lilla illmariga fulingen. SAOB (1910).

minskad anv./mindre br.

illparig

- illmarig.

En ung, illparig snärta. SAOB (1832).

minskad anv./föga br.

inmarig

- illmarig.

Han blir icke god att knipa, förstår jag. Det var en inmarig satan. Almqvist (1839: 126).

minskad anv./föga br.

instruerad

- upplyst, bildad, kunnig.

Jag rekommenderade Karlberg som nu är ett ganska gott ställe, under Lefréns in-seende, en tänkande och instruerad man och följaktligen en parodi på sin uniform. Tegnér (1823:141).

minskad anv./dött (1875).

kvick

- som har snabb uppfattningsförmåga; som har ”gott huvud”, begåvad, intelligent.

Den qvicka Prinsessan [sedermera drottning Kristina]. SAOB (1778).

Tant Ulla [...] var ett lifligt och kvickt fruntimmer, som till och med ibland kunde vara lite skarp, ehuru hon hade ett mycket godt hjärta. de Geer (1892:65).

Jfr *Han var [...] i besittning av ett kvickt och rörligt ingenium.* SAOB (1935).

minskad anv./dött (1892).

Kommentar

Numera används ordet bara med specialiseringen ’som utmärker sig för fyndiga och originella (och därigenom roande), ofta av tillfället föranledda infall och yttranden, handlingar el. påhitt; som säger lustigheter av egen uppfinning; spirituell’. Denna betydelse har ordet haft sedan 1772.

rask – Se grupp 1, s. 20.

- spänstig till lynnet (och som handlar med friskt mod utan att tveka då det gäller); äv.: duglig, företagsam.

rådfull

- (råd)klok, rådig; förslagen.

Värends rådfulla, hjeltmodiga qvinnor. SAOB (1848).

minskad anv./dött (1854).

skälig

- förständig, förnuftig, klok, sansad.

De yrkade alla, / att man förhjälppte den främmande [dvs. Odysseus] hem, ty han talade skäligt. SAOB (1908).

minskad anv./dött (1908).

skönsam (*skönjesam*)

- uppmärksam; insiktsfull, skarpsynt; förständig.

Bandet mellan det framskridande i [...] Kellgrens] utveckling såsom tänkare och det framskridande i hans utveckling såsom skald, kan [...] för skönsamma läsare, icke vara förborgadt. SAOB (1855).

minskad anv./dött (1917).

slug

- klok, förståndig.

Att prinsen skulle se det, hör till ceremonien, ehuru han troligtvis själv ej blir slugare därav. Tegnér (1823:151).

Styr han icke af ända till Ropareudden? Om han är rätt slug, vill jag låta vara osagdt. Men icke är han en fiskare då, det ser jag. Almqvist (1839:112).

Dr. Wåhlin [har] aldrig varit vidare slug. SAOB (1906).

(vidgning) minskad anv./mindre br.

Kommentar

Numera används ordet i betydelsen 'klok' nästan bara mer eller mindre vardagligt och regionalt i uttryck av typen *är du inte riktigt slug*, 'är du inte riktigt klok'. Betydelsen 'klok, förståndig' är en vidgning av betydelsen 'förslagen, klipsk, listig'. Jfr *smart* och *vettig*.

slät – Jfr grupp 7, s. 71.

- medioker, medelmåttig, slätstruken.

Svenskarna, världens slätaste psykologer. SAOB (1938).

(metafor) minskad anv./mindre br., utom i uttr. *göra en slät figur*.

snedig

- listig; bakslug, illistig; äv. utan nedsättande bibetydelse: snabb i huvudet el. tanken, klipsk, finurlig.

Vad är det för fel med svensken, som gör att han inte kan ta skäl? Han är ju inte dum. Han är ju ganska snedig, när det gäller att pilla med perpetuum mobile och sånt. SAOB (1944).

minskad anv./föga br.

vettig

- som äger vett, förnuftig.

Både han och den unga frun sågo bra, goda och vettiga ut. Bremer (1861:84).

minskad anv./mindre br.

Kommentar

Numera har ordet samma betydelse men används inskränktare, i synnerhet i förbindelse med negation (*är du inte vettig*) eller med presupponering av motsatt förhållande

(*försök hitta en vettig människa som kan ta hand om det här; han är ovanligt vettig för att vara präst*). Jfr *slug*.

5.8. Grupp 6. Ord för vänlighet och motsatsen

I grupp 6 förtecknas, liksom i grupp 4, ord som beskriver hur man bör eller inte bör vara, men orden här i grupp 6 betecknar oftast en egenskap som bedöms såsom positiv eller negativ på ett mer individuellt plan. Ovan konstaterades att nyheterna i grupp 4 (*Ord för egenskap i fråga om vad som är rätt eller fel i moralisk mening*) var förhållandevis få, medan det fanns många ord med minskad bruklighet. Att orden i grupp 4 är på tillbakagång kanske beror på att personer numera mindre ofta beskrivs i fråga om homogena värderingar inom en etablerad, borgerlig gemenskap. Det finns fler fall i andra grupper som stöder en sådan tanke, t.ex. följande ord som i sina beskrivna betydelser alla fått minskad bruklighet: *god* (grupp 1, s. 19), *hederlig* (s. 19), *hygglig* (s. 19), *ärlig* (s. 21) samt *anständig* (grupp 2, s. 26), *artig* (s. 26) och *ohövvisk* (s. 27).

Orden här i grupp 6 betecknar egenskaper som sannolikt är viktiga i mänsklig samvaro, vänlighet respektive dess motsats. Det väger någorlunda jämt mellan nyheter och ord med bruklighetsinskränkning. Att individuellt och utan mer kollektivt grundad värdering eller konvention bedöma sina medmänniskor i fråga om vänlighet är kanske alltid lika angeläget.

5.8.1. Nyheter

aggressiv – Jfr grupp 3, s. 30.

- öppet fientlig och beredd att gå till anfall.

De i ädel mening aggressiva andarne. SAOB (1880:37).

nytt ord/lån; franska (1871).

bussig – Jfr grupp 1, s. 17.

- hygglig, kamratlig, tillmötesgående.

Men han var bussig. Han gav alltid Anne och Lesley pengar att köpa godis för. Bonniersromaner 1976.

ny betydelse/specialisering (1944).

Kommentar

Årtalet 1944 såsom första belegg för betydelsen 'hygglig' härrör från ett språkprov i SAOS (*Frun [som tillhandahållit kaffe mot betalning] har varit så bussig i vinter, kaffet har varit starkt och doppat bullar har en fått för hela slanten, säger före detta banditen*). Det är inte helt övertygande att betydelsen 'hygglig' föreligger redan här. Ordet i betydelsen 'hygglig' är väl för övrigt numera något gammalmodigt.

gästvänlig

- som gärna och vänligt tar emot och undfagnar gäster.

En församlingsföreståndare [...] bör vara [...] hövisk i sitt skick, gästvänlig, väl skickad att undervisa. SAOB (1917).

nytt ord/lån; efter tyska *gastfreundlich* (1804).

hygglig – Jfr grupp 1, s. 19 och grupp 2, s. 27.

- välvillig, vänlig, snäll.

Jag vet icke, om det var för att vi genast fingo fruarna på vår sida, som också deras män blefvo utmärkt hyggliga och tillmättesgående, men visst är, att jag aldrig hade någon personlig förargelse i hofrätten. de Geer (1892:147).

ny betydelse/specialisering (1802).

kallhamrad

- hårdhärtad.

En fast och kallhamrad offentlighetens man. SAOB (1934).

ny betydelse/metafor (1910).

känslokall

- som saknar varma känslor.

Att jag kan vara lika ombytlig och känslokall som han var. Bonniersromaner 1976.

ny betydelse/metafor (1950-talet).

rundhänt

- frikostig, givmild, generös.

Det är inte en bergsmans sed att bara ta emot och ingenting ge, hellre är han själv den mest rundhännte. Koch (1916:81).

ny betydelse/lån; danska el. norska (1874).

sadistisk

- som kännetecknas av sadism.

Varför är människorna sådana sadistiska skithögar? Skantze (1993:33).

nytt ord/till *sadist* el. lån; tyska (1924; om sak: *sadistisk njutning*).

småsent

- till sinnelaget el. karaktären: smått tilltagen, småskuren, småaktig.

Hon älskade honom, men tyckte han var småsent. Bonniersromaner 1976.

nytt ord/analogi (1870).

Kommentar

Småsinthet är äldst belagt 1835. Orden har sannolikt bildats i analogi med *storsint* och *storsintheit*.

snäll – Jfr grupp 1, s. 20 och grupp 7, s. 62.

- om annan person än barn: som har en godhjärtad, välvillig och foglig sinnesart (och sålunda är vänlig, tillmötesgående och hjälpsam); ibland med mer el. mindre nedsättande bibetydelse, närmande sig betydelsen menlös.

[En viss riksdagsman] är nog en bland de snällaste och mest välmenande män, som i detta land slagit sig på politiken som yrke. SAOB (1908).

Gustav föreföll henne något monotont och fantasifattigt – litet för ”snäll” i mindre smickrande bemärkelse. SAOB (1932).

ny betydelse/vidgning (1818).

Kommentar

Betydelsen är en vidgning av användningen om barn (se grupp 7). Den nedsättande bibetydelsen är närmast att beskriva som implikation.

tarvlig – Jfr grupp 7, s. 72.

- orättvis, taskig.

Att vara fåfäng utan äregirighet, det var småaktigt, simpelt, tarvligt. SAOB (1887).

Hur hade han kunnat vara så tarvlig och ifrågasätta denna hederlighet. Bonniersromaner 1976.

ny betydelse/metonymi (1887).

Kommentar

Ordet har utvecklats sin betydelse från ’enkel’, ’anspråkslös’ till ’alltför enkel’, ’nödtorftig’ (en litotetisk specialisering?), vidare till ’dålig’, ’sjaskigt’, ’lumpen’ (vidgning) och slutligen till användning om person, i betydelsen ’orättvis’, ’taskig’, som väl är en metonymi (’som betar sig på ett sätt som man sätter i samband med ”tarvliga” personer, dvs. sådana som är sjaskigt klädda o.d.’) eller möjligen en implikation: tarvligt och sjaskigt klädd, alltså orättvis. Jfr *simpel*, *taskig*.

taskig

- okamratlig och elak.

Nu ska inte tant va taskig. SAOB (1946).

ny betydelse/metonymi (1946).

Kommentar

Betydelsen är sannolikt utvecklats ur en betydelse ’dålig, bristfällig, undermålig’ (*taskigt klädd, en taskig trumslagare, taskiga valresultat, må taskigt, ha taskigt med något*, t.ex. *pengar, taskig uppväxt*). Jfr även sv. dialekt *taskig* ’slarvig’; ’utsliten och smutsig’. Metonymin skulle kunna parafraseras ’som är på ett sätt som man sätter i samband med ”taskiga”, dvs. dåligt klädda och slitna personer’. Här inställer sig också tolkningen att betydelseförändringen är en (vanhedrande) implikation: den som är dåligt klädd är okamratlig och inte att lita på. Betydelsen skulle emellertid också kunna ses som en specialisering av betydelsen ’bristfällig’, ’undermålig’. Jfr *tarvlig*.

5.8.2. *Nyhet > Minskning*

hundsk

- brutal, grym, barbarisk.

Det hörde ännu till tidens översåtarseder att vara möjligast hundsk mot menige man, då minsta skynt till lagligt grepp förefanns. SAOB (1911).

nytt ord/till *hund* (1821) > minskad anv./dött (1911).

5.8.3. *Minskning*

Det gäller för åtminstone *arg*, *beskedlig*, *human* och *ilsken* att orden har flera betydelser och att de här beskrivna kanske har fått stryka på foten i konkurrens. *Barmhärtig* har möjligen blivit mindre vanlig som följd av ordets religiösa bibetydelse. *Affabel* och *amikal* har kanske aldrig haft något ordentligt fotfäste i svenskan.

affabel

- som är lätt att tala med; vänlig.

Affabel [...dvs.] Som gerna låter tala vid sig; Medtalig, tillgänglig. DALIN (1852).

minskad anv./dött (1891).

amikal

- vänskaplig, vänlig, förtroelig.

Under det han helt amikalt fortsatte samtalet. SAOB (1861, 1865)

minskad anv./dött (1875).

arg

- illasinnad, elak; fientlig.

Har jag icke under loppet av det förflutna året blivit behandlad på det allra argaste sätt av personer, som jag föraktar, det är sant, men som dock ha sin publik och sina anhängare? Tegnér (1819:83).

Ännu hade ingen arg och lömsk fiende smugit sig in i den trefliga lustgården. SAOB (1832).

minskad anv./dött (1885).

Kommentar

Jfr det stelnade uttrycket *argan list*. Betydelsen 'vred' (beskrivande sinnestillstånd) är belagd från 1700-talet. Jfr *ilsken*.

barmhärtig

- som visar medkänsla och hjälpsamhet.

Vi behöfva inte vara tacksamme. Men låtom oss vara hvad som är bättre, barmhertige. Almqvist (1839:70).

minskad anv./mindre br., ngt högtidligt el. ålderdomligt; i sht i religiöst språk.

beskedlig – Jfr grupp 7, s. 57.

- vänlig, välvillig, snäll.

De fattigaste, de beskedligaste af alla mina torpare. Almqvist (1839:35).

Kungen [var] en hjertans beskedlig menniska. SAOB (1867).

Om mäster ville vara beskedlig och stiga in! Almqvist (1839:159).

minskad anv./föga br.

dolsk, adj.2

- inbunden el. hemlighetsfull och snar till ovilja och onda anslag.

Han är en så typisk skorpion. Jag har alltid haft svårt för det tecknet. Dolska och hemlighetsfulla. Drougge (1997:158).

minskad anv./mindre br.

god – Jfr grupp 1, s. 19 och grupp 4, s. 39.

- kärleksfull, hjälpsam

I det klara månskenet har jag vandrat uppe på däck i sällskap med den goda professor Lewison. Bremer (1861:23).

En ypperlig sällskapare, en god, ädelsinnad man är han alltid. Bremer (1861:135).

Fru Friherrinan är alltför god som icke blott själv berömmar mig utan även narrar andra därtill. Tegnér (1821:105).

minskad anv./mindre br., ngt högtidligt.

Kommentar

Jfr *go* (fullt brukligt; inte personlig inre egenskap): tilltalande, ofta på ett sensuellt e.d. sätt, rar, sympatisk. *Ungarna är goa.*

huld

- vänlig, välvillig; tillgiven.

Styfmodern [blev sedan] mer huld mot sina små. SAOB (1840).

Din hulde, men just därföre ej svage far. Tegnér (1842:50).

minskad anv./föga br., utom i det stelnade uttrycket *vara någon huld och trogen.*

human

- tillmötesgående, vänlig, hygglig.

Musa Effendi själv [...], helt rädd att bli sedd av den stora fruntimmers-församlingen, i övrigt artig och human mot oss. Bremer (1861:116).

En human arbetsgivare. Human mot sina underordnade. SAOB (1932).

Det var förmodligen sant som morbror påstod att Lars Olofsson varit en ovanligt human arbetsledare. Bonniersromaner 1981.

minskad anv./mindre br.

Kommentar

Numera används ordet endast i en ursprungligare betydelse: som visar el. präglas av förstående för el. medkänsla med andra människor, människovänlig, mänsklig. Denna betydelse finns möjligen i språkproven från 1932 och 1981 ovan. Sannolikt har (kanske genom större självmedvetande hos arbetare och anställda) värderingen av förhållandet mellan arbetsgivare eller arbetsledare och anställd ändrats så att vi knappast längre beskriver en tillmötesgående arbetsledare såsom human, människovänlig. Han eller hon betraktas i stället och beskrivs såsom vänlig, hygglig.

ilsken (*ilsk*)

- illasinnad.

Han skälde mig för tjuf, det ilska trollet. SAOB (1887).

minskad anv./dött (1887).

Kommentar

Numera blott om djur (*folkilsken*) och i specialiseringen 'uppbragt', 'upprörd', 'vred', beskrivande tillfälligt sinnestillstånd. Jfr *arg*.

nidisk

- ondskefull, hatfull; svekfull; nedrig, skändlig.

Det fega, nidiska, lumpna i hans moraliska människa. Alice och Hjärdis (1898–1907:262).

minskad anv./dött (1907).

Kommentar

I följande språkprov används ordet direkt om person. *O Tu nijdiske och förbannade Lögndieffuul. SAOB (1602).*

nidsk

- snål.

En man var nidsk och sådde på söndag sitt korn i jorden. Koch (1916:56).

[Kungen hoppades] *att de eljest så nidska borgar- och bondestånden nu skulle i glädjen vara benägna att lossa på pungen. de Geer (1892:243).*

minskad anv./dött (1920).

skalkaktig

- skälmsk, spjuveraktig.

Skalkaktiga amoriner. SAOB (1942).
minskad anv./föga br.

5.9. Grupp 7. Ord i fråga om speciellt sinnelag eller uppträdande

Denna grupp är en slasktratt, och det är svårt att urskilja begreppsklasser här. Några som framträder är ord för stolthet, anspråksfullhet och motsatsen, av vilka det finns ungefär lika många bland nyheterna som bland dem som minskat i användning (*anspråksfull, anspråkslös, beskedlig, bonddryg, fräck, kaxig, mallig, pretentiös, stöddig, tuff* och *viktig* respektive *andryg, katig, kyndig, rak, storgod, storlåtlig, stormodig, stortalig, tarvlig* och *äredryg*).

Bland orden som minskat i användning märks dessutom ord för mod eller tapperhet i fråga om att möta fara eller svårighet (*behjärtad, duktig, hurtig, kavat, kyndig, käck, manlig, tapper* ('som bär svårigheter utan att klaga') och *vågsam*. Med *manlig* och dess betydelse kan man notera ett ord som blivit mindre brukbart kanske tack vare att könsrollerna har kritiskt uppmärksammats i samhället.

5.9.1. Nyheter

anspråksfull

- som har (stora) anspråk.

Männen [...] hafva svårt att fördraga anspråksfulla blåstrumpor. SAOB (1899).
nytt ord/lån; efter tyska *anspruchsvoll* (1814).

anspråkslös

- som ej har (stora) anspråk, blygsam; försynt.

Stäm ner din ton, blif anspråkslös och vis! SAOB (1804).
nytt ord/lån; efter tyska *anspruchlos* (1804).

beskedlig – Jfr grupp 6, s. 55.

- alltför foglig el. medgörlig, efterlåten, flat.

Hustrun, en beskedlig nolla. PT 1904, nr 214 A, s. 3.
ny betydelse/specialisering (1842).

bildsinnad

- som har sinne el. fallenhet el. intresse för bilder.

Den poetisk-surrealistiskt bildsinnade koreografen. Press 97.

nytt ord/sammansättning/efter inlånat mönster (1956).

Kommentar

Jfr *-sinnad*.

bonddryg

- dryg el. högfärdig som en bonde.

Den där bonddryga kaxen. SAOB (1910).

nytt ord/lån; efter tyska *bauernstolz* (1804).

cool

- (beundransvärt) lugn och sval; tuff.

Negrer kan vara rätt coola (särskilt Eddie Murphy). Skantze (1993:21).

nytt ord/lån; engelska (1950-talet).

degig

- slapp, oföretagsam.

Hon hatar dem för att de är så nonchalanta och degiga. Gardell (1998:13).

ny betydelse/metafor (1960-talet).

disharmonisk

- utan jämvikt el. överensstämmelse, (andligt) söndersliten.

[Leopolds moraliska sånger är] *utbrott af ett fullkomligen sönderryckt och disharmoniskt väsende*. SAOB (1819).

ny betydelse/metafor (1819).

dynamisk

- kännetecknad av kraft och rörelse; äv. bildl., om person.

Hon är klassföreståndare. Klass S1 C. En dynamisk och verkligt spännande klass med många små personligheter faktiskt. Gardell (1998:80).

ny betydelse/metafor (1940).

Kommentar

Jfr *fintlig, innovativ, kreativ*.

flippad

- som har mist självkontrollen, vild och tokig; även betecknande mer el. mindre permanent egenskap.

Jag, John Leonard Strömberg, mänsklighetens mest flippade individ. Skantze (1993:93).

nytt ord/lån; svensk slang (1970-talet).

Kommentar

Ordet var nog först narkotikaslang som kortform för *utflippad*, till *flippa ut* 'mista självkontrollen och bli vild och tokig', som har lånats från engelska. Jfr *flummig*.

flåshurtig

- överdrivet hurtig.

En flåshurtig programledare bad någon bland publiken att komma upp på estraden. DN 1987.

nytt ord/sammansättning (1955).

Kommentar

Jfr *hurtig*.

flärdfri

- fri från fåfänga; enkel, naturlig, okonstlad.

Skoningslös i sin sjelfkritik, flärdfri i hela sitt väsen. SAOB (1887).

nytt ord/sammansättning (1887).

frånvarande

- tankspridd, förströdd.

Vacker men ändå grotesk, jordnära och frånvarande på samma gång. Ekström (2000:109).

ny betydelse/metafor (1875).

fräck – Jfr grupp 2, s. 26 och grupp 4, s. 39.

- beundransvärt oförvägen.

Förvirrad är alltså, liksom så många andra ord, ett honnörsord i dag. Det finns, som sagt, fler: fräck, frän och ärtig, mysig, skitig – ja, katalogen är lång. [...] De är i alla fall exakt de ord jag som liten lärde mig att avstå ifrån, eftersom mina goda föräldrar hade en helt annan vokabulär [...] de var fria och frejdiga (men inte fräna). Press 65.
Andreas Ottosson i Öster var snabb och fräck chanstagare på topp i anfalllet, en matchvinnare för smålänningarna. Press 98.

ny betydelse/implikation (1960-talet).

Kommentar

Implikationen består i den konnotativa tanken (möjligen särskilt tilltalande för unga människor) att det är bra att vara oförskämd eller åtminstone oblyg (jfr Warren 1992:112). I betydelsen 'beundransvärt oförvägen' kan ordet också användas överfört om sak (*en fräck dribbling på vänsterkanten, en fräck afrofrisyr*). *Häftig* kan vara en synonym såsom uttryck för beundran.

gubbsjuk

- om äldre man: som visar (överdrivet) sexuellt intresse för unga flickor.

Fattade inte hans morsa vilket gubbsjukt få hon var gift med? Drougge (1997:123).

nytt ord/sammansättning (1957).

hurtig – Jfr under *Minskning*, s. 68.

- som har påträngande och besvärande gott humör.

Fattar du inte att han lider av dåligt samvete när han hör av sej [...] – Han är alltid så hurtig. Bonniersromaner 1976.

ny betydelse/implikation (1976).

Kommentar

Jfr *flåshurtig*, *kavat* och *käck*.

infantil – Jfr grupp 5, s. 44.

- som är som ett barn; barnslig.

[Den lilla flickan] *hade så infantilt behagligt prydt det intagande morgonlandskapet.* SAOB (1838).

nytt ord/lån; latin (1838) > föga br.

irritabel

- som lätt blir irriterad, lättretlig, överkänslig.

Hon var nedslagen och irritabel och inte ens gästens smickrande uppmärksamhet [...] kunde höja hennes livsandar. Bonniersromaner 1976.

nytt ord/till *irritera* (1837).

jordnära

- praktisk, verklighetsanknuten, enkel.

Vacker men ändå grotesk, jordnära och frånvarande på samma gång. Ekström (2000:109).

nytt ord/sammansättning/efter inlånat mönster (tyska) (1950).

kaxig

- övermodig, översittaraktig.

Vem det än vore som friade, så skulle hon gifta sig, bara det var en hederlig människa. Så borde Pia kanske också resonera. Hon är för kaxig och förväntar sig för mycket. Gardell (1998:112).

nytt ord/till *kaxe* (1863).

konformistisk

- som följer rådande idéer el. bruk.

nytt ord/lån; engelska (1958).

Kommentar

Ordet kan vara bildat till *konformist* (1960), som sannolikt är lån från engelska. Jfr *nonkonformistisk*; om engelsk-skotska kyrkliga förhållanden (1843).

labil

- om sinnesstämning, läggning, själstillstånd o.d., äv. om person: vacklande, ostadig.

Den där tjejen ställer till med scener var hon än visar sig. Hon är fruktansvärt labil. Drougge (1997:124).

ny betydelse/lån; sannolikt tyska el. franska, ytterst senlatin (1904).

Kommentar

Ordet är äldst belagt såsom fysikalisk term, om jämvikt: osäker, instabil; om kropp: som har osäker jämvikt (1853).

mallig

- som på ett löjligt sätt uppträder med en känsla att vara förmer än omgivningen, överlägsen, dryg.

Du är den enda flickunge från överklassen jag träffat som inte är mallig. Bonniersromaner 1976.

ny betydelse/implikation (1912).

Kommentar

Den moderna betydelsen är sannolikt en utveckling i svensk slang (och därmed egentligen här att betrakta som lånord) eller i vardagligt språk av en betydelse 'utmärkt', 'bra', där betydelsesdraget 'i egna ögon' implicerats (jfr *rättfärdig*, *viktig*, även *förklok*, *förnäm*, *präktig*, *säker*). *Mallig* i betydelsen 'utmärkt', 'bra' är avledning till *malle* i den metaforiska betydelsen 'styrka', 'kraft', 'must', 'kärna', av den ursprungliga betydelsen 'inkråmet i mjukt bröd'.

-medveten

- intresserad av, uppmärksam på.

ny betydelse/lån; mönster efter motsvarande användning av tyska *-bewusst* (1950-talet).

Kommentar

Jfr *medveten*, *miljömedveten*.

nedlåtande – Se grupp 2, s. 24; Jfr grupp 2, s. 27.

- som bemöter folk med överlägsen välvilja.

petig

- minutiöst el. pedantiskt (ibland småaktigt el. kitsligt) noggrann el. noga.

Man ska inga andra gudar hava jämte honom och man ska lovsjunga honom hela tiden [...]. Han är petig med sånt, Gud. Gardell (1998:116).

ny betydelse/metafor (1841).

pretentiös

- anspråksfull, fordrande; äv.: förmäten.

De flesta dumbommar äro [...] pretentiösa, om de icke direkt äro slavsjälar. SAOB (1934).

nytt ord/lån; franska (1803).

rak – Jfr under *Minskning*, s. 70.

- uppriktig, ärlig, öppenhjärtig; okonstlad.

Rak. Kontaktannons (2000).

ny betydelse/lån; engelska (1969).

rättfärdig – Jfr grupp 4, s. 40.

- som håller sig själv för rättfärdig, egenrättfärdig, självgod.

Det övre skiktet av belåtenhet är tunt, sen kommer den alltid förorättade barnungen, som aldrig får nog av världens goda, sen den rättfärdige vällustingen och sen mörker. Bonniersromaner 1976.

Rättfärdig och arg vankade han av och an på sin kammare. Bonniersromaner 1981.

Jfr *Han låg i sin säng och sin ondska och gonade sig. Hjärtats högljudda förtvivlan höll honom vaken och det hade han alls ingenting emot, ty han låg och kände sig som en väldig makt och en satans grym och rättfärdig och oböjlig herre. Och då och då tog han sig en snaps.* Äldre svenska romaner (1899).

ny betydelse/implikation (1976).

Kommentar

Implikationen som ger betydelsen 'egenrättfärdig' av betydelsen 'som alltid gör vad som är rätt' är att jämföra med motsvarande hos *mallig* eller *viktig* (jfr även *praktig*).

-sinnad

- som har sinne, fallenhet el. intresse för; äv.: som är medveten om el. inriktad på.

ny betydelse/lån; mönster efter motsvarande användning av engelska *-minded* (1950-talet).

Kommentar

Jfr *bildsinnad*.

snäll – Jfr grupp 1, s. 20 och grupp 6, s. 53.

- om barn: som har en godhjärtad, välvillig och foglig sinnesart; i sht med tanke på lydnad, foglighet, stillsamhet o.d., som (av vuxna) ansetts vara önskvärda egenskaper hos barn.

Mycket välartade barn kunna väl, under lyckliga omständigheter, blifva "snälla" och lydiga utan aga, men [osv.]. SAOB (1884).

ny betydelse/specialisering (1788; obs).

Kommentar

Betydelsen är utvecklad ur betydelsen 'duglig', 'duktig' (se *snäll* i grupp 1, s. 20) i användning om barn ('duglig' på ett speciellt sätt). Jfr *duktig*.

stingslig

- lättretad, snarstucken, retlig.

Albert, jag skulle bli stingslig af mig [om du skötte min ekonomi]. Du skulle finna mig retsam, först någon gång, sedan oftare. Deraf skulle du sjelf bli stingslig. SAOB (1839).

nytt ord/till *stingas* (1839).

stöddig

- överlägsen, (alltför) självsäker, styv i korken.

Å sluta upp med att vara så jävla stöddig, för jösse namn. Bonniersromaner 1976.

ny betydelse /metafor (1908).

Kommentar

Betydelsen är en metaforisk utveckling av betydelsen 'stabil(t byggd), stadig, kraftig; bastant'. Ordet kommer i denna betydelse från svensk dialekt.

temperamentsfull

- som har livligt temperament.

Var prinsen stilig så var den blivande bruden söt och temperamentsfull. Bonniersromaner 1981.

nytt ord/sammansättning (1891).

tuff

- (som (medvetet) gör intryck av att vara) orädd och självsäker.

Jag betvivlar inte att han är tillräckligt tuff för att hålla det hela under kontroll. Men [osv.] Bonniersromaner 1976.

nytt ord/lån; engelska (1923).

viktig

- som inbillar sig vara och uppträder som om han vore viktig.

"Jag har fått mynja och kugellack," sade gubben, viktig och lycklig. Almqvist (1839:157).

ny betydelse/implikation (1836).

Kommentar

Betydelseutvecklingen utgår från *viktig* 'betydelsefull' och utgörs av implikationen 'som är så som någon som är betydelsefull' eller 'som är betydelsefull i egna ögon'.

Det är inte nödvändigt, men det kan lätt impliceras att betydelsefullheten egentligen är missklädsam självgodhet. Jfr *förklok, förnäm, mallig, rättfärdig*.

åpen

- som själviskt och skamlöst tar för sig, girig.
Och så skulle han ändå ha mer att dricka, den öppna ungen! Drougge (1997:69).
nytt ord/lån; svensk dialekt (1861).

Kommentar

I svensk dialekt har ordet betydelsen 'öppen' men också den metaforiska betydelsen 'som skamlöst tar för sig', i vilken alltså ordet har lånats.

äventyrlig

- som lever äventyrligt, som utsätter sig för äventyrligheter.
Ett slags föreningslänk mellan den lärda magien och folkmagien utgjordes af de s.k. vandrande skolasterna [...], afsigkomna och äfventyrliga studenter. SAOB (1865).
En på sin tid berömd, men mycket äfventyrlig skådespelare. SAOB (1921).
När Anna ska vara riktigt äventyrlig röker hon en cigarett och skrämmer upp sig med att tobak lär vara mer beroendeframkallande än heroin, så praktiskt taget är hon ju heroinist. Gardell (1998:117).
ny betydelse/metonymi (1865).

Kommentar

Ordet beskriver ursprungligen en handling el. verksamhet (*en äventyrlig vandring, ett äventyrligt företag*), och den metonymiska användningen om person innebär en förknippning med sådan äventyrlighet.

5.9.2. Nyhet > Minskning

frisinnad

- som besitter el. karakteriseras av frisinne, fördomsfri.
Ungdomen är frisinnad heter det: den är så, men just denna frisinnet är ynglingasinnets allraheligaste. SAOB (1841).
nytt ord/till *frisinne* (1832) > minskad anv./föga br.

Kommentar

Ordet har under 1900-talet i synnerhet kommit att användas i fråga om politisk uppfattning och efter 1923 särskilt beskrivit den kvarvarande huvuddelen av den detta år splittrade frisinnade landsföreningen: liberala folkpartiet. (SAOB)

pipplig

- svag, (löjligt) ömtålig, sjåpig, veklig.
Jag är [...] ingen pipplig pjunker – jag kan arbeta när ja' vill arbeta. SAOB (1862).

nytt ord/lån; sv. dialekt (1827) > föga br.

nervös

- som har dåliga el. svaga nerver; nervsvag.

Han [...] hade redan då börjat blifva sjuklig och var ytterst nervös. SAOB (1822).

Den verkligt nervöse, den sjukligt öfverretade, är lätt att skilja från lynnsmenniskan. SAOB (1911).

Nervösa barn få ofta [...]kikhosta] i svår och långdragen form. SAOB (1925).

ny betydelse/lån; franska, ytterst latin (1822) > minskad anv./föga br.

Kommentar

Ordet i denna betydelse betecknar inte övertygande en inre personlig egenskap, snarare ett sjukdomstillstånd men en sjukdom som berör det som kallas själ. Numera används ordet för att beskriva mera tillfälligt sinnestillstånd i den vidgade betydelsen (även den möjligen lån från franska) 'som behärskas av lättare el. mera tillfällig oro, av överkänslighet, av obalanserad rastlöshet o.d.' (*Nå, hvad vill du då veta? Men skynda dig – du ser att jag är nervös [...] skynda dig!* SAOB (1866)). Denna betydelse är äldst belagd 1853. Ordet är allra äldst belagt i den bildliga betydelsen 'kärnfull', 'kort och eftertrycklig', 'koncis' (1691), också den franskt lån och utgående från en betydelse 'senig', 'stark', 'kraftig'.

5.9.3. Ökning

sofistikerad

- högt utvecklad, förfinad.

En och annan sofistikerad blondin i päls läppjade förstrött på en starköl [på nattklubben]. AB 1955, nr 291, s. 28.

Sofistikerad. Kontaktannons (2000).

ökad anv./lån; engelska (1934).

5.9.4. Minskning

andryg

- uppblåst el. högfärdig över sina anor.

En begåfvad, men andryg, karaktärlös och ränkfull man. SAOB (1882).

minskad anv./föga br.

behjärtad

- modig, tapper, orädd.

Resans långvarighet och fruktan att ej mera få återse hemmet gjorde äfven de mest behjertade [bland Columbus' manskap] modlösa. SAOB (1872).

minskad anv./föga br. (1923).

dolsk, adj.1

- trög, loj, lat; indolent, likgiltig.

I mycket kalla klimater krymper kroppen tillsammans, och själen blir dolsk och trög. SAOB (1835).

Under tiden har Korea framhärdat i dolsk, overksam afspärrning mot alla främmande inflytelser. SAOB 1894.

minskad anv./dött (1894).

duktig

- som är vid gott mod, som är en ”riktig karl”.

Fartygets kapten, – en mycket liten man, icke högre än jag, men en liten duktig man och befälhavare. Bremer (1861:24).

Bland passagerarna [under den stormiga överfarten] var en norsk läkare, som nyss vigt sig i Paris och nu förde sin brud till hennes nya fädersland. Hon hade förr aldrig sett hafvet men var ändå nästan den duktigaste af oss allesammans. de Geer (1892:261).

Var nu en duktig gosse. SAOB (1923).

(vidgning) minskad anv./föga br., utom mer el. mindre skämtsamt, i synnerhet om barn.

Kommentar

Betydelsen är en vidgning av betydelsen ’som i sin verksamhet utmärker sig för skicklighet el. kunnighet’, ’som sköter sig bra’; ’skicklig’. Exempel: *En duktig ryttare; Han är duktig i franska.* Svensk handordbok. (1966); jfr *snäll*, s. 62.

efterlåten

- foglig, medgörlig.

[Den sjuka] *var till sinnet stilla och efterlåten.* SAOB (1806).

minskad anv./dött (1806).

- undfallande, (alltför) overseende, slapp, släpphänt, flat.

Många hem, mot vilka anmärkingar kunnat riktas [...], exempelvis att föräldrarna varit efterlåtna mot barnen, att de ej förmått göra sig åttlydda. SAOB (1941).

Världen är full av vackra och älskansvärda flickor med rika, efterlåtna fäder. Bonniersromaner 1976.

minskad anv./mindre br.

Kommentar

Jfr *from*.

enfaldig – Jfr grupp 5, s. 47 och 48.

- enkel, konstlös.

Nu, min bästa Uranie, är du för mycket enfaldig. Almqvist (1839:225).

minskad anv./dött (1874).

ferm

- ståndaktig, bestämd, beslutsam; ihärdig.

På god Svenska heter [...] ferme fast, oryggelig, stadig, manlig. SAOB (1807).

Kära Tante! – svarade Axel artigt, men fermt. SAOB (1834).

minskad anv./dött (1834).

- i fråga om färdighet: säker, (övad och) skicklig, rutinerad.

Många Karagasser [är] rätt ferma i Mongoliskan. SAOB (1848).

minskad anv./föga br.

- rask (i vändningarna), flink; numera nästan bara i fråga om utförande av ngt.

Han var [...] rask och ferm i alla sina rörelser. SAOB (1862).

minskad anv./mindre br.

from

- stillsam, fridsam, saktmodig.

Af naturen tveksam och from, bär [... Adolf Fredrik] afsky för blodsutgjutelse. SAOB (1840).

minskad anv./föga br., utom i uttrycket *from som ett lamm*.

- för vilken livet innebär helgd; gudfruktig; religiös.

From är den, för hvilken något är heligt. SAOB (1914).

minskad anv./mindre br., ngt ålderdomligt.

Kommentar

Jfr efterlåten.

fromsint

- som har ett stillsamt och fredligt sinnelag.

Till och med min far, som eljest var en fromsint man och särskildt hatare af allt öfversitteri, var som ett rytande lejon, då han kom på resor. de Geer (1892:17).

minskad anv./mindre br., ngt ålderdomligt.

fryntlig

- gladlynt, glättig; godmodig, gemytlig.

”Behagar icke herr befallningsmannen en snaps under allt detta besväret?” frågade nu krögar Didrik med en mycket fryntlig och belevvad ton. Almqvist (1839:132).

Fyra eller fem mord [...] hava icke hindrat den rika Schejken att vinna ett, för en arab, ovanligt hull, och att se ut som en fryntlig man, slug och förnöjd. Bremer (1861:325).

minskad anv./mindre br., utom (speciellare) om rundnätt person.

hurtig – Jfr under *Nyheter*, s. 60.

- som är livlig och spänstig till lynnet och flink och rapp i vändningarna, som därför med friskt mod tar fatt på en uppgift och utan tvekan el. många omständigheter handlar då det gäller.

Skepparen gick upp till krogen och trakterades der hurtigt af den goda värdinnan. Almqvist (1839:129).

En äkta nordisk krigartyp, rättfram och präktig, hurtig och gladlynt, och på samma gång allvarsam. SAOB (1909).

minskad anv./mindre br.

högsinnad

- höjd över småaktighet; som handlar generöst och med beredvillighet att bortse från oförrätter och tvister.

Hela familjen var högsinnad och mycket intelligent. de Geer (1892:59).

minskad anv./föga br., ngt ålderdomligt el. högtidligt.

högsint

- högsinnad.

Jag började öfver all beskrifning älska denna ädla, högsinta fantom. Almqvist (1839:14).

minskad anv./föga br., ngt högtidligt.

katig – Jfr grupp 1, s. 19.

- påstridig; kaxig; styvsint.

Så här till helgs, har han alltid blitt katig i sinnet. SAOB (1914).

En snål och katig hennes nåd. SAOB (1921).

minskad anv./mindre br.

kavat

- öppen och orädd; morsk, karsk; käck.

Gå så kavat och skryta / och pösa af själfbehag, / [...] det har jag hört som oftast / skall vara manfolkstug. SAOB (1906).

Han var av den gladlynta, kavata och avhållna typ, som man är förtjust att se i äventyrsfilmer. SAOB (1929).

minskad anv./mindre br.

Kommentar

Numera används ordet nästan uteslutande (och lite gammalmodigt) om flicka eller med skämtsam bibetydelse (*Han hade helt plötsligt blivit av med all sin rädsla och var nu rustik och kavat som en scout.* Bonniersromaner 1981. *Johanna som är så kavat fastän bara tio år som Clara aldrig någonsin varit.* Bonniersromaner 1981). Denna användning är väl närmast en implikation, som lätt ger betydelsen 'besvärande käck'. Jfr Astrid Lindgren: *Kajsa Kavat.* (1950). Jfr *hurtig*, s. 60, och *käck*.

klemig

- som har alltför stor omsorg om el. ömhet för sig själv el. någon annan; bortskämd, veklig, förvekligad; överdrivet rädd om sig själv (el. om andra).

Lovisa Ulrika var ingen klemig moder. SAOB (1861).

Amos var ingen klemig, söt morsgris, utan frisk och stark. SAOB (1876).

minskad anv./mindre br.

kyndig

- stolt, högfärdig; modig, djärv.

En kung skall vara kyndog och stor på sig. SAOB (1864).

minskad anv./dött (1867).

- oförsämd, fräck.

Är du säker derpå, att ingen kyndig pojke eller flättjefull qvinna strök lastens sot öfver din bild? SAOB (1824).

(implikation) minskad anv./dött (1824).

käck

- som handlar med friskt mod utan att tveka då det gäller; manhaftig.

Käcka soldater. SAOB (1895).

minskad anv./föga br.

- frimodig, frejdig, oförskräckt.

En riktigt käck och trevlig [...] flicka. SAOB (1934).

(implikation) minskad anv./mindre br., ngt gammaldags el. skämtsamt ironiserande.

Kommentar

Jfr *hurtig*, s. 60, och *kavat*.

livlig

- livfull.

Thilda är åter mycket livlig och häftig och har otvivelaktigt bästa huvudet bland mina barn. Tegnér (1842:85).

Den gamle liflige baron Gyllenkrok på Sinklersholm, som händelsevis kom på besök den dagen, då nyheten tillkännagafs, blef den förste spridaren. de Geer (1892:108).

minskad anv./mindre br., utom (specialisering) i användning om barn.

lättroilig

- som lätt låter leda sig av impulser, mottaglig för intryck; ostadig, flyktig, labil.

Det var mig en svår dag, ty jag är nu vida mer lättroilig och nervsvag än fordom. Tegnér (1826:268).

Frumtimren [...] äro så lättroiliga. SAOB (1809).

minskad anv./föga br.

manlig – Även grupp 1, s. 19.

- som är el. beter sig som en riktig man; i sht förr ofta övergående i bet.: oförskräckt, modig, tapper; förr äv.: som duger ngt till, duglig.

Fordom var svänska nationen frimodig, manlig och stolt. SAOB (1809).

(implikation) minskad anv./mindre br., utom med negativ bibetydelse el. skämtsamt ironiskt.

Kommentar

Betydelsen är en implikation av grundbetydelsen: som har de egenskaper som (anses) utmärka mankön el. den mogna mannen; maskulin. Även den negativa betydelsen i sen tid är en implikation; den som är duglig som en riktig man är en löjligt inskränkt men förmäten typ med förvriden uppfattning om sitt eget värde.

naiv

- okonstlad, omedelbar; äv.: öppenhjärtig, troskyldig, oskuldsfull; rättfram; ursprunglig, ”osammansatt”.

Hon är oändeligt älskvärd, okonstlad och naiv, den där ”Sångens tärna”. Tegnér (1805:42).

minskad anv./föga br.

Kommentar

Numera används ordet bara i vidgningen (med klandrande eller nedvärderande bibetydelse) eller implikationen ’godtrogen; enfaldig; menlös’, som funnits under hela beskrivningsperioden (*Du är en naiv och oansvarig barnunge.* Ekström (2000:37)).

nim

- läraktig; som har lätt för att fatta.

Hvad inskriptionen [på gravstenen] angår som ännu ej behöfves på flere månader så skola vi gemensamt tänka derpå. Jag tänker vi bli nog nimma när det gäller. SAOB (1835).

minskad anv./dött (1835).

rak – Jfr under *Nyheter*, s. 62.

- fast, bestämd, som inte faller undan el. ger efter; stolt.

Hos den som dör rak/finns du [dvs. solen], när mörker slukar mörker. SAOB (1935).
(metafor) minskad användning/mindre br.

sedig – Se grupp 4, s. 41.

- med tanke helt el. väsentligen på moraliska (särsk. sexualmoraliska) förhållanden: i sedligt el. moraliskt avseende god; äv. med tanke väsentligen el. enbart på de yttre formerna för någons uppträdande:

som uppträder i enlighet med vad god sed fordrar; som har ett hyfsat el. väluppfostrat sätt.

sinnlig

- vällustig; särsk.: som utmärks av starka sexuella begär.

Den sinlige libertinen. SAOB (1888).

Åh, denna råa, tarvliga, sinnliga mäklarsjäl med sitt förblindade universalsnille. Alice och Hjördis (1898–1907:262).

I de blänkande månadsmagasinen trängs livsstilsreportagen med sinnliga människor. Press 98.

minskad anv./mindre br., utom med bibetydelse av tillåten vällust.

slät – Jfr grupp 5, s. 50.

- lismande, smilande.

I skolan där [bland eleverna] de hala, släta, slickade och kallblodiga ohjälpligen skörda de högsta vitsorden för sedligt uppförande. SAOB (c. 1875).

(metafor) minskad anv./föga br.

storgod

- högfärdig.

Den storgode skytten drog till fjälls med larm och gny. SAOB (1926).

minskad anv./föga br.

storlätig

- högmodig, skrytsam.

Swenska Bonden [...] är storlätig och mycket djerf i ordom, när han i stor folksamling är och godt ryggstöd har att påräkna af sina bröder [...] men är inbunden, tyst och rådlös, när han är ensam och framträda skall i allmän sak. SAOB (1866).

minskad anv./föga br.

stormodig

- högdragen; högfärdig.

Maroniterna tro sig, (med skäl eller inte) hava hjälp att påräkna från Frankrike och äro i denna tid mycket stormodiga emot Druserna. Bremer (1861:383).

minskad anv./föga br.

stortalig

- storordig, skrytsam.

Aldrig hade han sett någon, som hade varit så karlavulen och stortalig och litat så fast på sig själv. Äldre svenska romaner (1899).

minskad anv./föga br.

säker

- oberättigat orädd, sorglös.

Ve eder, I säkre på Sion, I sorglöse på Samarias berg. SAOB (1917).

Värdes genom ditt ord, uppväcka de säkra. SAOB (1937).

(implikation) minskad anv./dött (1937).

Kommentar

Betydelsen 'oberättigat orädd', 'sorglös' är en implikation av den äldre och fortfarande brukliga betydelsen 'som inte känner sig oroad el. hotad', 'trygg'. Den som är säker i den implicerade betydelsen beskrivs som trygg och utom fara i sina egna ögon. Jfr *mallig, rättfärdig, viktig*.

tapper

- som bär svårigheter utan att klaga.

Solen brände hett, ingen vindfläkt kändes, och vägen blev allt svårare och backigare.

Jag sökte hålla mig tapper, skrattade åt professors lustiga infall. Bremer (1861:37).

minskad anv./mindre br., utom i stelnade uttryck, t.ex. *supa tappert*.

Kommentar

När ordet används t.ex. om en dödssjuk som beskrivs som *tapper in i det sista* o.d., uppfattas nog ordet numera som metaforisk användning av betydelsen 'modig och orädd (i strid)'.

tarvlig – Jfr grupp 6, s. 53.

- enkel, anspråkslös.

Araben är förnöjsam. Han är tarvlig i mat och dryck mer än någon annan man av österns eller västerns folk. Bremer (1861:391).

minskad anv./föga br.

treven

- flitig, idog.

Trefven [dvs.] flitig, idog. DALIN (1854).

Der göken guckade och trefna bin kringsurrade och drucko blomstervin. SAOS (1868).

minskad anv./dött (1873).

trångsint

- fördomsfull; intolerant.

Fåkunniga och trångsinta synas mig de försök, som ofta blivit, i vår tid, gjorda, att från Essenerna härleda den väldige Johannes Döparens ingivelse, och än mer den andes, som skulle döpa människorna med den Heliga Anda och med eld! Bremer (1861:162).

minskad anv./mindre br.

Kommentar
Jfr *trångsynt*.

vågsam

- djärv, dristig, modig.

Stundom händer att den vågsamme lyckas. Almqvist (1839:69).

"Alkibiades" poet [dvs. Fröding], som hyllat mannaviljans vågsamma heroer i kamp med ödesgudinnorna, stävar nu att tolka myrans och vargens aspekter på tillvaron. SAOS (1960).

minskad anv./föga br.

äredryg

- stolt, högmodig.

Enkefru Sundius var [...] ett katigt och äredrygt fruntimmer, samt hade flera processer. SAOB (1851).

minskad anv./dött (1906).

5.9.5. Minskning > Ökning

nyfiken

- vetgirig, kunskapsörstämde; intresserad.

Brasilien har länge, efter dess upptäckt, för den nyfikne Naturforskaren varit lika så okänt, som otillgängligt. SAOB (1819).

I ungdomsbreven framstår han som en mycket begåvad, livlig, nyfiken, ja till och med munter person, som uttryckte sig förvånansvärt väl på tyska, franska och engelska. Bonniersromaner 1981.

(vidgning) minskad anv./mindre br. > ökad anv.

Kommentar

Den ursprungliga betydelsen är fullt levande. Denna beskrivs i SAOB: som (i allm. el. tillfälligt) är ivrig att få veta nyheter (se NYHET 2 c) el. vad som händer el. hänt el. hur ngt förhåller sig; numera i sht med klandrande bibetydelse, för att beteckna att någon har benägenhet att opåkallat el. närgånget söka få kännedom om sådant som inte angår honom el. som är avsett att hemlighållas. Ex: *Brita Lundgren var erkänt nyfiken, alla sade på olika sätt att hon lade sin näsa i blöt överallt.* Bonniersromaner 1981. En mer positiv bibetydelse tycks dock vara den normala idag. Denna beskrivs i NEO: angelägen om att få veta hur saker och ting förhåller sig, vetgirig. Denna betydelse har funnits tidigare men 1947, artikelns tryckår, upplevts som död av SAOB; sista belägg är (1819). Denna starka bruklighetsinskränkning verkar dock inte helt övertygande; jfr *Att få börja på nytt, att få vara nyfiken på livet, att stå med nyckeln i handen till den hemlighetsfulla dörr som kunde öppnas för underbara skatter.* Äldre svenska romaner (1899) eller *Caesar, "nyfiken att lära känna barbarernas seder och föreställningar"*. Äldre svenska romaner (1942). Men sannolikt

har ordet i den mer positiva betydelsen varit mindre vanligt och först på senare tid fått ökad användning.

5.10. Grupp 8. Ord som utvecklats till en motsatt värdeladdning

Slutligen några exempel där det framgår hur betydelsen tar färg av en värdering hos språkanvändarna. Exempelen visar hur stegen i betydelseutveckling kan vara små, helt fina aspektskillnader men leda till ibland egentligen motsatta betydelser. Ordförrådet är dagligen stätt i förändring av detta slag. När talare/skribenter försöker att uttrycka sig så effektivt som möjligt för att få lyssnare/läsare att förstå vad de avser är det normalt att också värderingar kommuniceras, som präglar och leder till nya betydelser i språkgemenskapens lexikon. Den värdeladdade betydelsen tycks ofta vara en implikation.

Orden här i grupp 8 har behandlats i någon av de tidigare grupperna (se registret, kapitel 11), där de beskrivits utförligare.

5.10.1. Ord som utvecklats från positiv till negativ värdering

Jfr *förnäm* och *säker*, som också har utvecklat en negativt värdeladdad betydelse fast före beskrivningsperioden.

ambitiös

- full av medveten inriktning på att nå ett mål.

Anna Sundqvist, fin, ambitiös och underbart begåvad. Bonniersromaner 1981.

Vi har en väldigt inspirerande körledare i Ragnar Muhl. Lagom ambitiös på ett behagligt sätt. Press 98.

Kommentar

Ordet har numera en tendens till negativ bibetydelse ('full av löjlig el. överdriven inriktning på att nå ett mål'; implikation?). Jfr *Hon har alltid varit fruktansvärt ambitiös med barnen, att dom ska lyckas.* Bonniersromaner 1981. *Jag var då ännu relativt ung, framför allt ambitiös, äregirig.* Bonniersromaner 1981.

beskedlig

- vänlig, välvillig, snäll.

De fattigaste, de beskedligaste af alla mina torpare. Almqvist (1839:35).

Kungen [var] en hjertans beskedlig människa. SAOB (1867).

Om mästare ville vara beskedlig och stiga in! Almqvist (1839:159).

- fridsam, oförarglig, godmodig, lugn, stilla, som inte bråkar.

Jag är en beskedlig man, som låter en centner grofhet passera, om den är beledsagad af ett halft uns qvickhet. SAOB (1847).

- alltför foglig el. medgörlig, efterlåten, flat.

Hustrun, en beskedlig nolla. SAOB (1904).

ny betydelse/implikation (1842).

förklok

- som vill gälla för att veta allt på förhand.

Förklok [...dvs.] Som vill gälla för att vara mycket klok och vid alla tillfällen söker visa sin klokhet. DALIN (1852).

Kommentar

Betydelsen är utvecklad ur betydelsen 'som på förhand inser vad som skall inträffa och vad som bör göras; förutseende' via implikation ('som i egna ögon har egenskapen att veta allt på förhand'). Jfr *mallig, rättfärdig, viktig*.

hurtig

- som är livlig och spänstig till lynnet och flink och rapp i vändningarna, som därför med friskt mod tar fatt på en uppgift och utan tvekan el. många omständigheter handlar då det gäller.

Skepparen gick upp till krogen och trakterades der hurtigt af den goda värdinnan. Almquist (1839:129).

En äkta nordisk krigartyp, rättfram och präktig, hurtig och gladlynt, och på samma gång allvarsam. SAOB (1909).

- som har påträngande och besvärande gott humör.

Fattar du inte att han lider av dåligt samvete när han hör av sej [...] – Han är alltid så hurtig. Bonniersromaner 1976.

ny betydelse/implikation (1976)

infantil

- som är som ett barn; barnslig.

[Den lilla flickan] *hade så infantilt behagligt prydt det intagande morgonlandskapet.* SAOB (1838).

- dumt barnslig.

"Du är infantil." "Tack ska du ha för att du ville komma hit och hälsa på så du riktigt kunde platta till mig." "Jag säger det inte för att platta till dig. Det förstår jag ju att det inte hjälper. Du sitter antagligen och tänker på henne just nu, i detta ögonblick." Bonniersromaner 1976.

ny betydelse/lån (latin) el. implikation (1841).

manlig

- som är el. beter sig som en riktig man; i sht förr ofta övergående i bet.: oförskräckt, modig, tapper; förr äv.: som duger ngt till, duglig.

Fordom var svänska nationen frimodig, manlig och stolt. SAOB (1809).

(implikation) minskad anv./mindre br., utom med negativ bibetydelse el. skämtsamt ironiskt.

nedlåtande

- vänlig i umgänget med folk i lägre ställning, ”gemen”.

Under sina resor umgicks Carl [XI] på det mest nedlåtande sätt med allmogen. SAOB (1831).

Hofpredikanten Nordensson, som tycktes vara [...] nedlåtande och anspråkslös, så att han rätt ifrigt språkades med oss. SAOB (1846).

- som bemöter folk med överlägsen välvilja.

Mr John Vyner [...] såg vänligt nedlåtande på förste bokhållaren. SAOB (1909).

ny betydelse/vidgning (1826).

präktig

- som har el. utmärks av en gedigen el. god karaktär; redlig, pålitlig, (genom)hederlig.

Bolla, den präktiga Takeneflickan. SAOB (1891).

[Hon] säges vara en mycket präktig och arbetsam kvinna. SAOB (1913).

”Det är bara det att jag står inte ut med den här jävla präktigheten va”, sa Leo. ”Henry försöker vara så jävla präktig och duktig och du försöker vara så jävla präktig och duktig. Jag gillar inte det.” ”Vadå präktig?” Bonniersromaner 1981.

Kommentar

Numera har ordet ofta en bibetydelse av tråkighet (implikation; jfr språkprovet 1981), och har ibland också betydelsen yansen ’som i egna ögon har god karaktär’ (jfr *mallig*, *rättfärdig*, *viktig*). Jfr *rekorderlig*.

rekorderlig

- dugande, duktig, pålitlig.

Ja, det var en rekorderlig skeppare, det är sanning det. SAOB (1936).

Två rekorderliga fruntimmer. SAOB (1937).

Kommentar

Numera används ordet med bibetydelse av äppelkind och av lite tråkig uppmärksamhet på det nyttiga (*Vad är Holland berömt för? Rena gator, rekorderliga husmödrar, god choklad, knark och diamanter. Bonniersromaner 1981. Denna betydelsen yansen är en implikation.*

rättfärdig

- som alltid gör vad som är rätt (el. gott), som har det rätta (el. goda) såsom norm för sitt handlande.

Redlig i ord och rättfärdig i handling, ville [... min lärare] hos mig inympa redlighet och rättfärdighet. SAOB (1817).

- som håller sig själv för rättfärdig, egenrättfärdig, självgod.

Det övre skiktet av belåtenhet är tunt, sen kommer den alltid förorättade barnungen, som aldrig får nog av världens goda, sen den rättfärdige vällustingen och sen mörker. Bonniersromaner 1976.

Rättfärdig och arg vankade han av och an på sin kammare. Bonniersromaner 1981.
ny betydelse/implikation (1976).

snäll

- om barn: som har en godhjärtad, välvillig och foglig sinnesart; i sht med tanke på lydnad, foglighet, stillsamhet o.d., som (av vuxna) anses vara önskvärda egenskaper hos barn.

Mycket välartade barn kunna väl, under lyckliga omständigheter, blifva ”snälla” och lydiga utan aga, men [osv.]. SAOB (1884).

- om annan person än barn: som har en godhjärtad, välvillig och foglig sinnesart (och sålunda är vänlig, tillmötesgående och hjälpsam); ibland med mer el. mindre nedsättande bibetydelse, närmande sig betydelsen menlös.

[En viss riksdagsman] *är nog en bland de snällaste och mest välmenande män, som i detta land slagit sig på politiken som yrke.* SAOB (1908).

Gustav föreföll henne något monotont och fantasifattigt – litet för ”snäll” i mindre smickrande bemärkelse. SAOB (1932).

ny betydelse/vidgning (1818).

väluppfostrad

- opersonlig el. viljelös som en följd av att vara väluppfostrad.

Alla dessa enfaldiga fördomar, som gör oss europeer så avskyvärt väluppfostrade. Äldre svenska romaner (1930).

Eftersom hon är så satans väluppfostrad sitter hon ändå kvar, artigt flinande och pratar och pratar. Gardell (1998:151).

Kommentar

Ordet, som normalt har en neutral betydelse ’som har fått en god uppfostran’ kan ges en negativt värderande aspekt och mer el. mindre skämtsamt implicera egenskapen ’opersonlig el. viljelös som en följd av att vara väluppfostrad’. Betydelsen behöver dock starkt kontextuellt stöd (*så avskyvärt, så satans väluppfostrad*).

5.10.2. Ord som utvecklats från negativ till positiv värdering

aggressiv

- öppet fientlig och beredd att gå till anfall.

De i ädel mening aggressiva andarne. SAOB (1880:37).

- på hugget.

I det här gamet finns bara vinna eller försvinna. Ett företag som har nittio procent av marknaden måste vara lika aggressivt som ett som har tio procent. Drougge (1997:64).

ny betydelse/metafor (el. lån från amerikansk engelska).

fräck

- djärv el. tilltagsen på ett sätt som öppet trotsar lag, sed, samvete o.d.; skamlös, oblyg; oförskämd.

Mot Pechlin, den fräckaste af alla att gifva och taga mutor, haglade beskyllningar. SAOB (1877).

- beundransvärt oförvägen.

Förvirrad är alltså, liksom så många andra ord, ett honnörsord i dag. Det finns, som sagt, fler: fräck, frän och ärtig, mysig, skitig – ja, katalogen är lång. [...] De är i alla fall exakt de ord jag som liten lärde mig att avstå ifrån, eftersom mina goda föräldrar hade en helt annan vokabulär [...] de var fria och frejdiga (men inte fräna). Press 65. Andreas Ottosson i Öster var snabb och fräck chanstagare på topp i anfalllet, en matchvinnare för smålänningarna. Press 98.

ny betydelse/implikation.

nyfiken

- vetgirig, kunskapstörstande; intresserad.

Brasilien har länge, efter dess upptäckt, för den nyfikne Naturforskaren varit lika så okänt, som otillgängligt. SAOB (1819).

I ungdomsbreven framstår han som en mycket begåvad, livlig, nyfiken, ja till och med munter person, som uttryckte sig förvånansvärt väl på tyska, franska och engelska. Bonniersromaner 1981.

Kommentar

En äldre, mer negativ betydelse är fullt levande, t.ex. *Brita Lundgren var erkänt nyfiken, alla sade på olika sätt att hon lade sin näsa i blöt överallt.* En positiv bibetydelse tycks dock vara den normala idag (*Att få börja på nytt, att få vara nyfiken på livet, att stå med nyckeln i handen till den hemlighetsfulla dörr som kunde öppnas för underbara skatter.*

sinnlig

- vällustig; särsk.: som utmärks av starka sexuella begär.

Den sinlige libertinen. SAOB (1888).

Åh, denna råa, tarvliga, sinnliga mäklarsjäl med sitt förblindade universalsnille. Alice och Hjärdis (1898–1907:262).

I de blänkande månadsmagasinen trängs livsstilsreportagen med sinnliga människor. Press 98.

minskad anv./mindre br., utom med bibetydelse av tillåten vällust.

6. Slutord

I de flesta fall när ord blir ovanligare eller nya ord eller nya betydelser tillkommer kan vi bara registrera att förändring har skett, såvida vi inte känner till något samhörigt nytt om ordens referenter, t.ex. beträffande deras egenskaper som uppfinningar, som nyimporterade varor, som saker som kommit ur bruk, eller kan konstatera påverkan från främmande språk eller annan samhällsgrupp o.d. I denna undersökning har andra möjligheter prövats eller antytts. Det borde vara möjligt att gå vidare, dels med avseende på språkgemenskapens mentalitet speglad i ordval och betydelseförskjutningar, dels med avseende på betydelseutvecklingens dynamik. Vidare bör de förändringstyper som har iakttagits grundligare prövas med en teori om vad språkbrukarna gör när de talar eller skriver. Fungerar typerna *metafor*, *metonymi*, *specialisering* etc. för att beskriva strategier när språkbrukarna med redan existerande ord uttrycker något nytt, eller passar termerna bara för systematisk beskrivning av betydelseförändringar utan hänsyn till vad som händer hos dem som använder språket?

7 . Litteratur

- Bring, S.E. 1930. *Svenskt ordförråd ordnat i begreppsklasser*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Dahlgren, F.A. 1914–1916. *Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket*. Fotolitografiskt återgivande 1961 av första upplagan. Lund: Rahms. 1973.
- Dalin, A.F. 1850–55. *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm.
- Keller, Rudi 1994. *Sprachwandel*. 2. Auflage. Tübingen & Basel: Francke Verlag. Även: *On language change. The invisible hand in language*. London: Routledge. 1994.
- Keller, Rudi 1995. *Zeichentheorie*. Tübingen, Basel. Francke Verlag. Även: *A theory of linguistic signs*. Oxford: Oxford University Press. 1998.
- Lange, Sven 1992. En databaserad begreppsordbok för äldre svenska. I: R. Vatvedt Fjeld (red.), *Nordiske studier i leksikografi 1*. Oslo.
- Malmgren, Sven-Göran 1990. *Adjektiviska funktioner i svenskan*. Acta Universitatis Gothoburgensis: Nordistica Gothoburgensia 13. Göteborg.
- Nationalencyklopedins ordbok*. 1995–1996. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.
- Nyord = *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal*. 1986. Stockholm: Svenska språknämnden & Esselte Studium.
- Nyordsboken*. 2000. Stockholm: Svenska språknämnden & Norstedts ordbok.
- Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien*. (Svenska Akademiens ordbok) 1898–. Lund.
- Stern, Gustaf 1931. *Meaning and Change of Meaning*. Bloomington: Indiana University Press.
- Svensk handordbok*. 1966. Nämnden för svensk språkvård.
- Söderwall, K.F. 1895. *De nordiska språkens uttryck för sedliga begrepp*. Lund: Berlingska boktryckeri- och stilgjuteri-aktiebolaget.
- Teleman, Ulf 1985. Historien och språkhistorien. I: *Svenskans beskrivning 15*. Göteborgs universitet. S. 64–91.

- Warren, Beatrice 1992. *Sense Developments – A Contrastive Study of the Development of Slang Senses and Novel Standard Senses in English*. Acta Universitatis Stockholmiensis: Stockholm Studies in English LXXX. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Wellander, Erik 1917. *Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen I*. Uppsala universitets årsskrift 1917. Uppsala.
- Widmark, Gun 1990. *Bra – lånord med historia*. I: *Nysvenska studier* 70. [tryckt 1991]. S. 123–141. Citerad ur Widmark, Gun 2000. *Boksvenska och talad svenska. Ett urval uppsatser samlade till författarens 80-årsdag 31 juli 2000*. Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Uppsala.

8 . Förkortningar

NEO = Nationalencyklopedins ordbok. Se Litteraturförteckning.

OSA = Om svar anhålles, Svenska Akademiens ordbok på nätet –
<<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>>.

SAOB = Svenska Akademiens ordbok. Se Litteraturförteckning.

SAOS = Svenska Akademiens ordboks språkprovssamling.

9. Förmodat centrala synonymer

Här listas ord som kan tänkas ha använts vid förklaring av synonyma ord i ordböcker (se s. 4).

allvarsam	finurlig	hjärtligen
ambitiös	flink	hjärtlös
anspråksfull	flitig	håglös
anspråkslös	foglig	hånfull
arbetsam	fordringsfull	hårdhärtad
artig	framfusig	hämndlysten
avundsam	frikostig	hänsynsfull
avundsjuk	frimodig	hänsynslös
barnslig	from	högfärdig
bedräglig	föraktfull	hövlig
begåvad	förlägen	inbilsk
bekymmerslös	förnuftig	inbunden
besinningsfull	försiktig	inskränkt
beslutsam	förslagen	klok
blyg	försonlig	kunnig
brutal	förständig	känslfull
brysk	försumlig	känsllös
duglig	förtvivlad	känslsam
duktig	förvirrad	lat
dum	generös	likgiltig
dyster	girig	liknöjd
dåraaktig	givmild	listig
egenkär	glad	livlig
egenmäktig	godhärtad	lycklig
egensinnig	grov	lydig
elak	grym	långsint
energisk	gästfri	lätsinnig
enkel	gästvänlig	lögnaktig
envis	hederlig	maktlysten
falsk	hjälpfull	missmodig

misstänksam	rättskaffens	taktlös
modig	saktmodig	tanklös
nedrig	samvetsgrann	tapper
nervös	samvetslös	tillgiven
noggrann	samvetsöm	tjänstvillig
nyfiken	självbelåten	tokig
obarmhärtig	självgod	trogen
oberäknelig	självisk	trygg
oblyg	självmedveten	trög
oduglig	självständig	tungsint
oerfaren	självsäker	tvehågsen
ofördragsam	skamsen	tystlåten
oförsiktig	skicklig	tålig
ohederlig	skoningslös	tålmodig
ohjälpsam	skrytsam	underdånig
okunnig	skrytsam	uppmärksam
okänslig	skygg	ursinnig
olycklig	skämtsam	vankelmodig
omänsklig	slarvig	vek
ondskefull	slö	vidskeplig
orolig	slösaktig	vidsynt
orättfärdig	snål	vis
orättvis	snäll	vrång
osäker	sorglös	våldsam
otålig	stillsam	vänlig
outtröttlig	storsinnad	vördnadsfull
ovänlig	storsint	ynklig
renhjärtad	stridig	ärlig
rolig	sträng	ödmjuk
rå	stygg	ömklig
räddhågad	svårmodig	övermodig
rättfärdig	sympatisk	överseende
rättrådig	tacksam	

10. Excerperad litteratur

Källa inom parentes har inte excerperats systematiskt utan bara fått lämna något enstaka språkprov.

Alice och Hjärdis, två systrar. Dagböcker och brev 1885–1964. Utgivna och kommenterade av Per Wästberg. Wahlström & Widstrand. 1994.

Almqvist, C.J.L. 1839–1851. *Törnrosens bok*. Duodesupplagan. Band XII–XIV. Texterna redigerade och kommenterade av Bertil Romberg. Svenska Vitterhetssamfundet. Samlade verk, 9. Almqvist & Wiksell International. 1997.

Bremer, Fredrika 1861. *Livet i gamla världen: Palestina*. Svenska Klassiker. Utgivna av Svenska Akademien i samverkan med bokförlaget Atlantis. 1995.

Drougge, Unni 1997. *Regnbågens tid*. Bra Böcker.

Ekström, Johanna 2000. *Vad vet jag om hållfasthet?* Wahlström & Widstrand.

Gardell, Jonas 1998. *Så går en dag ifrån vårt liv och kommer aldrig åter*. Norstedts.

de Geer, Louis 1892. *Minnen*. Förra delen. P.A. Norstedt & söners förlag.

(*Headhunter* nr 25, 18/6 2000.)

Kontaktannons 2000. *SDS* 23/4 2000. D8.

Koch, Martin 1916. *Guds vackra värld. En historia om rätt och orätt*. Del I. Rabén & Sjögren. 1976.

Skantze, Alexander 1993. *Grattis Gud*. Bonnier.

Tegnér, Esaias 1793–1826. *Brev i urval*. Utgivna av Nils Palmborg. Del 1. 1982.

Tegnér, Esaias 1827–1845. *Brev i urval*. Utgivna av Nils Palmborg. Del 2. 1982.

11. Register

Här listas de undersökta ord som har analyserats som sådana adjektiviska beskrivningar av inre personliga egenskaper som har skapats under 1800- eller 1900-talet eller minskat eller ökat i användning.

affabel 54	egocentrisk 28
aggressiv 30; 51; 77	egoistisk 29
ambitiös 30; 35; 74	egotrippad 29
amikal 54	enfaldig 47; 48; 66
andryg 65	engagerad 30
anspråksfull 57	ferm 67
anspråkslös 57	fintlig 48
anständig 26; 38	flexibel 22; 31
arg 54	flippad 58
artig 26	flummig 43
barmhärtig 55	flåshurtig 59
behjärtad 65	flärdfri 59
beskedlig 55; 57; 74	framåt 31
bildsinnad 58	frisinnad 64
bonddryg 58	from 67
borgerlig 22	fromsint 67
brackig 22	fryntlig 67
bussig 17; 51	frånvarande 59
cool 58	fräck 26; 39; 59; 78
degig 58	förklok 47; 75
disharmonisk 58	förnäm 18
djup 48	gemen 26
dolsk, adj.1 66	genial 44
dolsk, adj.2 55	genialisk 44
duktig 66	god 19; 39; 55
dygdig 39	grabbig 23
dynamisk 58	grov 27
efterlåten 66	grovhuggen 23

gubbsjuk 60
 gästvänlig 52
 hederlig 19; 37
 huld 55
 human 56
 hundsk 54
 hungrig 31
 hurtig 60; 68; 75
 hygglig 19; 27; 52
 högsinnad 68
 högsint 68
 illmarig 48
 illojal 23; 31
 illparig 48
 ilsken 56
 infantil 44; 60; 75
 inkrökt 29
 inmarig 49
 innovativ 31
 insiktsfull 44
 insnöad 31
 instruerad 49
 intellektuell 44
 intelligent 44
 inåtvänd 29
 irritabel 60
 jordnära 60
 kallhamrad 52
 katig 19; 68
 kavat 68
 kaxig 60
 klemig 69
 knäpp 45
 konformistisk 60
 korkad 45
 kreativ 45
 kvick 49
 kyndig 69
 käck 69
 kälkborgerlig 23
 känslokall 52
 labil 61
 liderlig 39
 livlig 69
 lojal 24; 32; 34
 lättrollig 69
 mallig 61
 manlig 70; 75
 medveten 47
 -medveten 61
 miljömedveten 32
 naiv 70
 nedlåtande 24; 27; 61; 75
 nervös 65
 nidisk 56
 nidsk 56
 nim 70
 nyfiken 73; 78
 oansvarig 32
 obegåvad 45
 ociviliserad 32
 oförvitlig 35; 40
 ohövisk 27
 okultiverad 32
 omyndig 34
 osedlig 38
 oväldig 35
 petig 61
 pipplig 65
 pretentiös 62
 professionell 33
 proffsig 33
 präktig 16; 76
 rak 62; 70
 rask 49
 rationell 45
 redbar 34; 38
 redlig 36; 40
 rejäl 33
 reko 16
 rekorderlig 16; 76
 ren 40

renhårig 33; 38
rundhänt 52
rå 36
rådfull 49
ränkfull 27
rättfärdig 40; 62; 76
rättrådig 36; 40
rättsinnig 40
rättskaffens 37; 41
sadistisk 52
schysst 17
sedeslös 41
sedig 41; 70
sedlig 41
seriös 33; 41
simpel 42
-sinnad 62
sinnlig 71; 78
självcentrerad 29
skalkaktig 57
skicklig 20
skälig 49
skärpt 46
skönsam 50
sköteslös 20
slem 42
slug 50
slum 42
slät 50; 71
smart 46
småborgerlig 24
småsent 52
snedig 50
snäll 20; 53; 62; 77
social 28; 37
sofistikerad 65
solidarisk 25
stingslig 63
storgod 71
storlåtig 71
stormodig 71
stortalig 71
stöddig 63
störd 46
säker 72
tapper 72
tarvlig 53; 72
taskig 53
temperamentsfull 63
treven 72
trångbröstad 48
trångsint 72
trångsynt 46
tuff 63
urblåst 46
usel 21
utåtriktad 25
vettig 50
vidsynt 47
viktig 63
vågsam 73
väluppfostrad 25; 77
åpen 64
ädel 42
ädelmodig 42
ädelsinnad 42
ärbar 43
äredryg 73
ärlig 21
äventyrlig 64

Rapporter från ORDAT

Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000

ISSN 1650-2582

1. Sven-Göran Malmgren. Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000. Utgångspunkter. December 2000.
2. Sven Lange. Tesaurusen i ordförrådsforskningens tjänst. December 2000.
3. Charlotta Brylla. Ord med laddning. *Nyckelord* och *slagord* som termer i tysk språkvetenskap. December 2000.
4. Mall Stålhammar. Från anfanger och horungar till ordbehandlare och desktop publishing. Januari 2001.
5. Sven Lange. NEO:s bild av 1800- och 1900-talets svenska ordförråd. Januari 2001.
6. Carina Randveer. Från *attaque* och *häst* till *angrepp* och *springare*. Den svenska schackterminologins utveckling från 1700-tal till 1900-tal. Mars 2001.
7. Maia Andréasson. Från satsdel till satsled. En översikt av orden för satsens delar 1806–1999. Mars 2001.
8. Thorwald Lorentzon. Tendenser i vänsterpartiets manifestvokabulär. Jämförande studier av lexikala förändringar 1948–1998. April 2001.
9. Carl-Erik Lundbladh. Ord för personliga inre egenskaper. April 2001.